

Goli otok 1949.–1956.

Povijest logora u 16 poglavlja

Udruga Goli otok „Ante Zemljar”

goli-otok.hr · 2026

SADRŽAJ

- 1 Povijesne okolnosti Jugoslavije: raskol 1948. i početak političkih progona
- 2 Osnivanje logora
- 3 Zašto režim Golog otoka nije bio ustavan ni zakonit
- 4 Tko su bili „ibeovci” i zašto su ljudi završavali u logoru
- 5 Muški logor na Golom otoku (1949.–1956.)
- 6 Ženski logor za ibeovke (1949.–1956.)
- 7 Tajni logor u logoru
- 8 Preodgoj na Golom otoku: nasilje kao metoda lojalnosti
- 9 Logorska arhitektura Golog otoka i Svetog Grgura (1949.–1956.)
- 10 Mermer i Velebit: prisilni rad, proizvodnja i zarada
- 11 Smrtnost u informbiroovskom logoru (1949.–1956.)
- 12 Dvije razine vlasti: Udba i logoraška samouprava
- 13 Povratak „bivših ljudi”
- 14 Kraj informbiroovskog logora i kasnija uporaba prostora (1955.–1992.)
- 15 Goli otok danas
- 16 Goli otok u europskom „krajoliku logora”

Povijesne okolnosti Jugoslavije: raskol 1948. i početak političkih progona

Kontekst: Jugoslavija nakon Drugog svjetskog rata

Nakon 1945. u Jugoslaviji se uspostavlja jednopartijski sustav u kojem Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) preuzima vodeću ulogu u državnoj upravi, gospodarstvu i javnom životu.

Obnova zemlje, nacionalizacija i plansko gospodarstvo odvijaju se usporedo s jačanjem političkog nadzora. OZNA, ratna i poratna služba sigurnosti, postupno prerasta u UDBA-u, stalnu tajnu policiju, a od 1946. vlast sve više ograničava javno i političko neslaganje.

U takvom sustavu sankcije se često provode administrativnim odlukama, bez sudskog postupka, osobito u razdobljima kada vlast osjeća strah od nemira i gubitka kontrole.

Kominform i Rezolucija Informbiroa (1948.)

Kominform (u Jugoslaviji često nazivan i Informbiro) osnovan je 1947. kao međunarodna organizacija za koordinaciju djelovanja komunističkih partija. Okupljao je partije Sovjetskog Saveza (SSSR-a), Jugoslavije, Bugarske,

Rumunjske, Mađarske, Poljske, Čehoslovačke, Francuske i Italije. Prvo zasjedanje nakon osnivanja održano je u Beogradu.

Rezolucija Informbiroa od 28. lipnja 1948. javno je osudila vodstvo KPJ i označila početak raskola Jugoslavije sa SSSR-om te njezino izbacivanje iz Informbiroa. Albanska komunistička partija, iako nije bila članica Kominforma, podržala je osudu Jugoslavije.

Što je Rezolucija značila unutar Jugoslavije

Rezolucija Informbiroa optužila je vodstvo KPJ-a da odstupa od „ispravne linije” komunizma i pozvala članove Partije da smijene jugoslavensko partijsko vodstvo.

Rezolucija je objelodanila i dodatno pojačala sukob sa SSSR-om, koji je započeo još prije njezina donošenja. Unutar zemlje otvorila je prostor političkim progonima, jer se svako neslaganje građana s državnom politikom sve češće tumačilo kao nelojalnost Jugoslaviji.

U pozadini takve politike bio je strah da bi SSSR mogao započeti rat s Jugoslavijom, izravno ili preko svojih saveznika, odnosno ostalih članica Informbiroa.

Odnos Jugoslavije i Sovjetskog Saveza prije raskola

Nakon Drugog svjetskog rata Jugoslavija se uvelike ugledala na Sovjetski Savez i surađivala s komunističkim partijama okupljenima u Kominformu, ali je istodobno nastojala samostalno donositi svoje odluke.

Kako je ta težnja za neovisnošću jačala, rasle su i napetosti – što je postupno dovelo do otvorenog sukoba 1948.

Javna povorka s portretima vođa. Prije raskola Staljinov lik bio je dio službene jugoslavenske ikonografije.

Posljedice raskola: izolacija i unutarnja represija

Nakon Rezolucije Jugoslavija se našla izolirana među komunističkim državama i partijama. Vlast je pojačala nadzor granica, politički vrh osjećao se ugroženo, a sve se više inzistiralo na potpunom političkom jedinstvu građana.

U tom ozračju krenuli su valovi uhićenja i izbacivanja iz Partije – kako onih članova koji su se otvoreno protivili raskidu sa SSSR-om, tako i onih koji su za takve stavove bili samo osumnjičeni.

UDBA uskoro počinje s pritvaranjem sve većeg broja ljudi, od kojih su mnogi završavali u pritvoru ili na prisilnom radu. Koliko je osoba time bilo pogođeno, razlikuje se od izvora do izvora.

Logika „vjernosti”

Raskol stvara atmosferu u kojoj se od pojedinca traži jasna i javna osuda Rezolucije Informbiroa.

“

Svaka kritika režima, svaka šala, pa čak i šutnja na sastancima mogla se tumačiti kao znak nepouzdanosti.

LOGIKA „VJERNOSTI” NAKON 1948.

Vjernost postaje mjerilo političke podobnosti, s posljedicama za posao, položaj i slobodu.

Put prema logorskom sustavu (1949.)

Uhićenja osoba označenih kao „informbiroovci” započela su već 1948., a zatvorenike se isprva smještalo u postojeće zatvore. Kako je sukob sa SSSR-om potrajao i broj pritvorenih rastao, u srpnju 1949. u tajnosti je otvoreno više logora, poput onoga na Golom otoku u Jadranskom moru i u Ramskom ritu blizu granice s Rumunjskom.

1945.	Uspostava jednopartijskog poretka
1946.	Jačanje državnog aparata i sigurnosnih službi
1947.	Osnivanje Informbiroa
1948.	Rezolucija Informbiroa i osuda Jugoslavije
1949.	Otvaranje logora na Golom otoku
1950.–1953.	Korejski rat i pojačani unutarnji nadzor u Jugoslaviji
1953.	Smrt Josifa Staljina i promjena međunarodne klime
1955.	Početak obnove odnosa Jugoslavije i Sovjetskog Saveza
1956.	Goli otok prestaje biti informbiroovski logor i postaje zatvor za kazneno progonjene osobe
1958.	Posjet sovjetskog premijera Nikite Hruščova i normalizacija odnosa

KRONOLOGIJA KLJUČNIH GODINA

Od jednopartijskog poretka do zatvaranja informbiroovskog logora.

POJMOVI

KPJ	Komunistička partija Jugoslavije.
OZNA	Odjeljenje za zaštitu naroda – jugoslavenska sigurnosno-obavještajna služba osnovana tijekom Drugog svjetskog rata, prethodnica UDBA-e.
UDBA	Uprava državne bezbednosti – jugoslavenska tajna politička policija zadužena za nadzor i progon stvarnih ili navodnih protivnika režima.

Korejski rat

Sukob 1950.–1953. u kojem je Sjeverna Koreja, uz potporu Kine, ratovala protiv Južne Koreje koju su podupirale snage Ujedinjenih naroda predvođene SAD-om. Jugoslaviji, koja se već odvojila od SSSR-a, rat je dodatno pojačao hladnoratovske podjele i ubrzao okretanje politici nesvrstanosti.

Josif Visarionovič Staljin

Sovjetski komunistički vođa i diktator koji je Sovjetskim Savezom vladao od 1924. (nakon smrti Lenjina) do svoje smrti 1953.

Osnivanje logora

Politički okvir (1948.–1949.)

Nakon raskola s Informbiroom sigurnosni aparat za lokaciju glavnog radnog logora izabrao je Goli otok: bez stanovništva, izvan glavnih plovnih i prometnih pravaca, s prirodnim preprekama koje otežavaju bijeg, ali omogućuju prihvrat i opskrbu s mora.

Goli otok pokazao se kao lokacija koja odgovara UDBA-i, jer je spajao ekstremnu izolaciju s mogućnošću stalnog nadzora i redovite opskrbe s mora.

Proces izbora lokacije (proljeće 1949.)

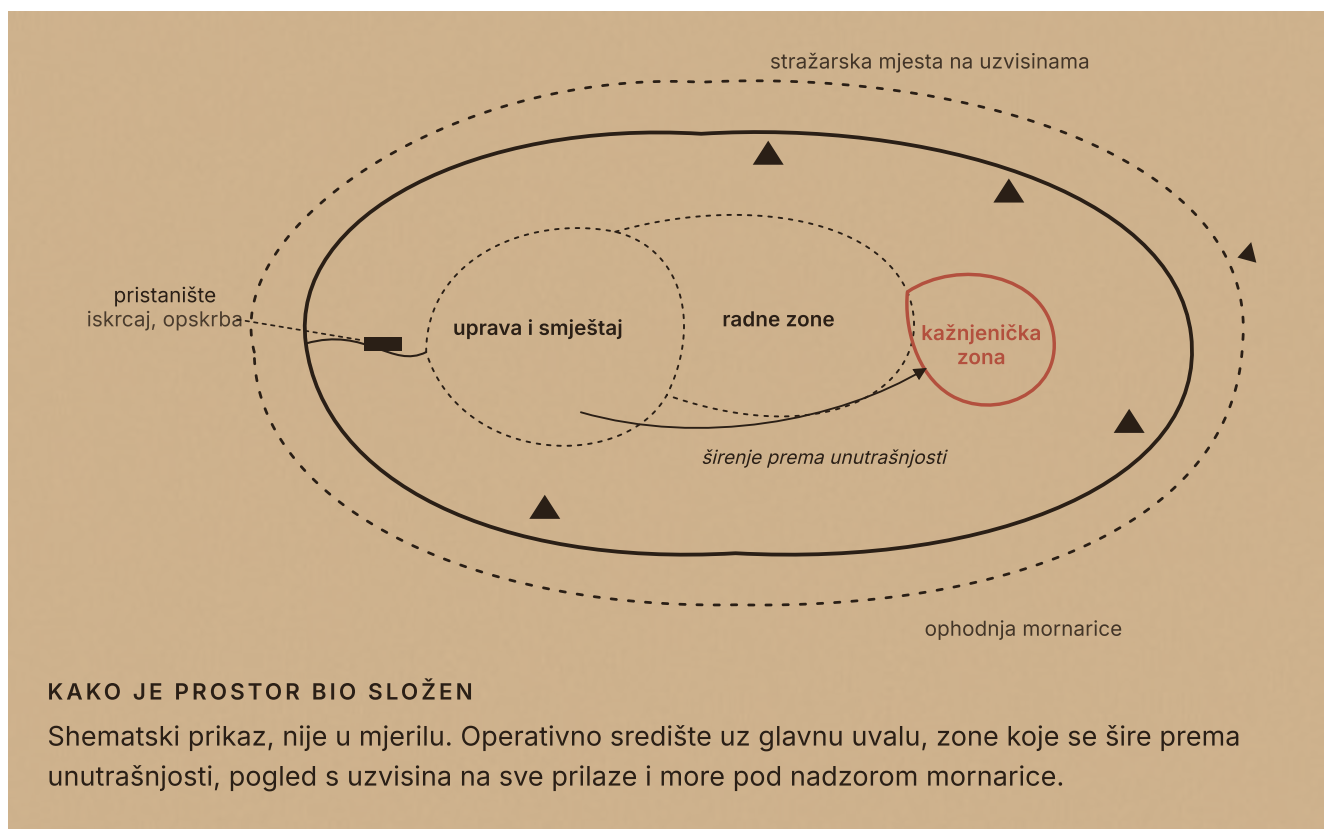
Početkom 1949. terenske ekipe sustavno obilaze sjeverni Jadran, osobito područje između Raba i Krka.

Goli otok se izdvojio jer je najdosljednije zadovoljio sigurnosne parametre: potpunu nenaseljenost, uvale pogodne za diskretan iskrcaj i opskrbu, reljef koji olakšava nadzor te položaj koji je omogućavao čuvanje mjesta izvan javne vidljivosti.

Sigurnosno-prostorni razlozi izbora

Ogoljen kameniti reljef i malo vegetacije značili su visoku preglednost i malo prirodnih zaklona. Uvale su omogućavale diskretan dolazak i kontinuiranu opskrbu s kopna.

Kontrola akvatorija bila je jednostavnija jer je mornarica mogla nadzirati prilaze i promet. Težak pristup i izolacija dodatno su odvajali zatočenike od lokalnog stanovništva.

Priprema logora prije dolaska zatočenika (lipanj–srpanj 1949.)

Prvi objekti logora pripremljeni su prije dolaska prvih političkih zatočenika u srpnju 1949. Radove su izveli zatvorenici dovedeni iz kopnenih kaznionica, koji nisu bili povezani s Informbiroom.

U prvoj fazi podignuti su privremeni smještajni i servisni objekti. Postavljena je ograda, stražarska mjesta i rasvjeta, a unutar logora uređene su osnovne staze i

prolazi. Nakon završetka radova ti su zatvorenici vraćeni u matične ustanove i nisu se susreli s pridošlim „ibeovcima“.

Rani raspored i širenje sustava

Operativno središte smješteno je uz glavnu uvalu radi iskrcaja, opskrbe i kontrole prometa. Kako je broj zatočenika rastao, kompleks se širio prema unutrašnjosti uz razdvajanje zona: upravne, smještajne, radne i kažnjeničke.

Raspored je od početka bio napravljen tako da se sve može lako nadzirati: s puno mjesta s kojih se vidi okolica i jasno određenim putovima kretanja koji otežavaju bijeg i smanjuju mogućnost spontanih kontakata.

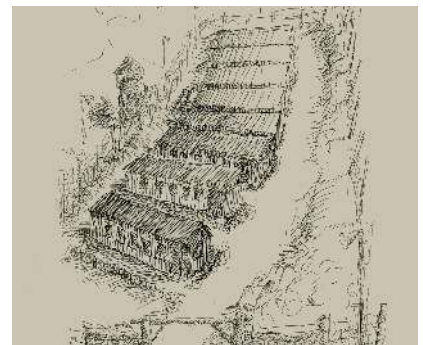
CRTEŽI LOGORA IZ ARHIVE UDRUGE

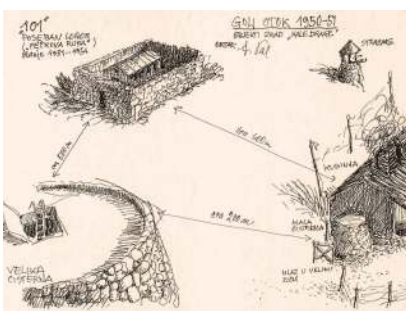
Crtež logora s oznakama pojedinih objekata.

Ograđeni krug s barakama na padini.

Baraka iza žičane ograde.

Crtež s prizorima i rukom pisanim bilješkama.

„Petrova rupa” kao najizoliranija zona

U unutrašnjosti otoka nalazi se jama prozvana Petrovom rupom. U njoj su zatvarani bivši visoki kadrovi KPJ koji su zbog slaganja s Rezolucijom IB-a bili osuđeni. Zbog izdvojenog položaja i kontroliranih prilaza pretvorena je u najstrožu kaznenu zonu, s razinom izolacije većom od standardnog logorskog nadzora. Više u poglavlju Tajni logor u logoru.

Uloga aktera i upravljački okvir

Političku odluku osiguravao je vrh države i Partije. Operativno upravljanje bilo je u nadležnosti sigurnosnih struktura (UDBA) na saveznoj i republičkim razinama, uz terenski rad i oficire zadužene za uspostavu režima na lokaciji.

“

Lokacija je izabrana i oblikovana tako da omogućuje maksimalan nadzor, minimalnu vidljivost i neprekinutu logističku opskrbu.

U TOME SE IZVORI PODUDARAJU

Iako se svjedočenja mogu razlikovati u detaljima, izvori se podudaraju u bitnome.

POJMOVI

Informbiro

Kolokvijalni naziv za Kominform – međunarodnu organizaciju komunističkih partija osnovanu 1947. radi političke koordinacije pod vodstvom SSSR-a.

UDBA

Uprava državne bezbednosti – jugoslavenska tajna politička policija zadužena za nadzor i progon stvarnih ili navodnih protivnika režima.

KPJ

Komunistička partija Jugoslavije.

Rezolucija IB-a

Politička odluka Informbiroa iz 1948. kojom je Jugoslavija optužena za odstupanje od sovjetskog modela socijalizma, što je dovelo do raskida sa SSSR-om i početka političkih progona unutar zemlje.

Zašto režim Golog otoka nije bio ustavan ni zakonit

Pravna ocjena Golog otoka traži jedno važno razlikovanje: zatočnici nisu svi kažnjavani na isti način. Postojala su dva osnovna oblika izricanja kazne i lišavanja slobode.

1. Administrativna kazna

Veći dio logoraša bio je upućivan na Goli otok administrativnim putem, odlukama sigurnosnog aparata, bez redovne sudske presude i bez djelotvornog pravnog lijeka.

U tim slučajevima ključni problem nije samo u represivnosti sustava, nego u tome što su izostala osnovna pravna jamstva:

- o lišavanju slobode nije odlučivao sud, već UDBA
- nije postojala stvarna mogućnost obrane
- nije postojao djelotvoran pravni lijek
- režim je u velikom broju slučajeva djelovao tajno i izvan javne kontrole

Zbog toga je administrativno upućivanje na Goli otok bilo u ozbiljnom raskoraku s načelima zakonitosti, pravne sigurnosti i sudske zaštite.

2. Suđenje pred vojnim sudom

Drugi dio zatočenika, osobito među vojnim kadrovima i visokim časnicima Jugoslavenske armije (JNA), bio je formalno procesuiran pred vojnim sudovima.

To znači da je u tim slučajevima postojala pravna forma suđenja, ali to samo po sebi ne znači i zakonitost ni pravičnost postupka. Svjedočenja i arhivska građa upućuju na to da su mnogi takvi procesi imali obilježja politički dirigiranih ili montiranih suđenja.

Kod ove skupine zatočenika glavno pravno pitanje nije samo je li postojala presuda, nego:

- je li sud bio stvarno neovisan?
- je li obrana bila učinkovita?
- jesu li optužbe bile dokazno utemeljene?
- je li postupak bio politički montiran?

Dva oblika kažnjavanja, dva različita pravna problema

Ta dva oblika represije ne treba pravno izjednačavati. Kod administrativne kazne glavni je problem izostanak sudske zaštite. Kod suđenja pred vojnim sudom glavni su problem zakonitost postupka, neovisnost suda i stvarna dokazna utemeljenost.

Drugim riječima:

- **administrativna kazna** znači kažnjavanje bez redovne sudske kontrole
- **vojno suđenje** znači postojanje formalne procedure, ali uz ozbiljnu sumnju u njezinu pravičnost

Administrativna kazna popravnog rada kao sredstvo političkog preodgoja

Rezolucija Informbiroa objavljena je **28. lipnja 1948.** Ubrzo nakon toga, **18. listopada 1948.**, dopunjen je članak 6. Osnovnog zakona o prekršajima, čime je

produljena kazna **društveno korisnog, odnosno popravnog rada**.

Upravo je na temelju takvog zakonskog okvira velik broj ljudi bio uhićen i kažnjen upućivanjem na Goli otok. Kako navodi Dragan Marković:

„Drugi su kažnjavani administrativnom kaznom popravnog rada, po ‘Osnovnom zakonu o prekršajima’ (donetim po ‘Službenom listu FNRJ’, br. 107 od 17. 12. 1947.) i izmjenama i dopunama toga zakona (po ‘Sl. l. FNRJ’, br. 87 od 18. 10. 1948.). Čl. 1 toga zakona glasi: ‘Prekršaji su povrede pravnog poretka utvrđenim propisima drž. organa FNRJ i Narodnih Republika, za koje se zbog njihove neznatne društvene opasnosti propisuje adm. kazna.’ Čl. 6 toga zakona određuje visinu administrativne kazne: ‘popravni rad’.”

Dragan Marković, 1990., str. 453

Upravo se u toj formulaciji vidi pravni paradoks sustava: institut koji je formalno bio predviđen za djela „**neznatne društvene opasnosti**” u političkoj je praksi pretvoren u mehanizam **uklanjanja, izolacije i preodgoja stvarnih ili navodnih protivnika režima**.

Time je administrativna kazna popravnog rada izgubila obilježja obične prekršajne sankcije i postala sredstvo političke represije pod kontrolom sigurnosnog aparata.

Ustavni minimum: što je tadašnji sustav morao jamčiti

Ustavni okvir FNRJ iz 1946. polazio je od najmanje triju zahtjeva kad se nekoga lišava slobode:

LEGALITET

- Mora postojati jasna zakonska osnova.

PUBLICITET

- Pravila moraju biti javno objavljena prije primjene.

SUDSKA KONTROLA

- Mora postojati sudska odluka ili barem djelotvoran pravni nadzor, uz mogućnost obrane i pravnog lijeka.

TRI USTAVNA JAMSTVA

Ustav FNRJ iz 1946.

“

O lišavanju slobode odlučivao je sigurnosni aparat,
a ne sud. Zatočene osobe nisu imale stvaran
pristup spisu, branitelju ni djelotvornoj žalbi.

U VELIKOM BROJU ADMINISTRATIVNIH UPUĆIVANJA JAMSTVA SU IZOSTALA

Međunarodno-pravni problem: što je već tada bilo sporno

Goli otok bio je sporan i s međunarodno-pravnog stajališta. Relevantni dokumenti bili su Povelja Ujedinjenih naroda, koju je Jugoslavija ratificirala 19. listopada 1945., Konvencija MOR-a/ILO-a br. 29 o prisilnom radu, koju je Jugoslavija ratificirala 4. ožujka 1933., te četiri Ženevske konvencije iz 1949., koje je Jugoslavija ratificirala 21. travnja 1950. Tajna internacija bez sudske odluke, prisilni rad bez presude i nehumano postupanje prema zatočenicima zato su bili teško uskladivi sa standardima koje su ti dokumenti već postavili.

Tri ključna pravna pitanja

Kad se pravno promatra Goli otok, postavljaju se tri temeljna pitanja:

1. **Je li postojala prethodna i javno objavljena zakonska osnova** za poseban režim internacije i prisilnog rada?
2. **Je li postojao sudski nadzor i djelotvoran pravni lijek** za osobe lišene slobode?
3. **Je li takva praksa bila uskladiva s minimalnim međunarodnim standardima zaštite** koje je država već tada prihvaćala?

Administrativno upućivanje na Goli otok i s njim povezani prisilni rad teško prolaze sva tri testa. Kod formalnih vojnih postupaka problem nije samo u postojanju procedure, nego u pitanju je li suđenje bilo stvarno pravično i jesu li optužbe bile doista dokazane.

FOTOGRAFIJE

Natpis uklesan u kamen.

Obrađeni kamen na otoku.

Staza preko golog krša.

POJMOVI

UDBA

Uprava državne bezbednosti – jugoslavenska tajna politička policija zadužena za nadzor i progon stvarnih ili navodnih protivnika režima.

Pravni lijek

Propisano sredstvo (npr. žalba ili tužba) kojim se traži preispitivanje i promjena ili ukidanje odluke nadležnog tijela.

JNA	Jugoslavenska narodna armija – službeni naziv vojske Jugoslavije.
FNRJ	Federativna Narodna Republika Jugoslavija – službeni naziv Jugoslavije od 1946.; 1963. preimenovana je u SFRJ (Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija).
Narodne republike	Republike tadašnje jugoslavenske federacije: Hrvatska, Slovenija, Bosna i Hercegovina, Srbija, Crna Gora i Makedonija. U sastavu Srbije bile su Autonomna Pokrajina Vojvodina i Autonomna Kosovsko-metohijska oblast (poslije pokrajina).
Konvencija MOR/ILO br. 29	Konvencija Međunarodne organizacije rada o prisilnom radu. Jugoslavija ju je ratificirala 4. 3. 1933. (kao Kraljevina Jugoslavija), a međunarodne obveze u pravilu se nastavljaju i u kasnijim državnim oblicima, uključujući komunističku Jugoslaviju.

Tko su bili „ibeovci” i zašto su ljudi završavali u logoru

1. Službeni razlog: „ibeovac” = pristaša Informbiroa (IB)

Nakon Rezolucije Informbiroa od 28. lipnja 1948. vrh KPJ odlučio je izolirati sve koje je smatrao sklonima Sovjetskom Savezu.

U arhivskoj građi i analizama dosjea UDBA-e vidi se da je pojam „ibeovac” često definiran vrlo rastezljivo: kao „pristalica Staljina”, „informbiroovac”, „kominformovac” i slično. Kako su se odnosi sa SSSR-om dodatno zaoštravali nakon objave Rezolucije IB-a 1948., a neprijateljstvo nije jenjavalo ni sljedeće, 1949. godine, sve je više ljudi zatvarano i kažnjavano „po IB-u”.

2. Što je u praksi bilo dovoljno da netko završi u logoru?

Na temelju dosjea UDBA-e i iskaza kažnjenika, **u praksi su ovakvi ozbiljniji razlozi bili rijetki:**

- suradnja sa sovjetskim obavještajnim službama
- pisanje ili potpisivanje proinformbiroovskih pisama

- sudjelovanje u ilegalnim grupama (npr. „Boljševička frakcija KPJ“, „Nova KPJ“ itd.)
- širenje letaka ili organiziranje sastanaka u korist SSSR-a

“

U većinskom broju slučajeva „dovoljni“ su bili i postupci koji nisu morali dokazano uključivati političku djelatnost.

IZ DOSJEA UDBA-E I ISKAZA KAŽNJENIKA

- **verbalni delikt i kritika režima**, uključujući kritiziranje Titove politike prema SSSR-u, protivljenje antisovjetskoj propagandi u Jugoslaviji te otvoreno nezadovoljstvo partijskom birokracijom i privilegijama vrha
- **kritika ekonomskih mjera i životnog standarda** – prigovori na nestašice i tešku ekonomsku situaciju mogli su se tumačiti kao „podržavanje Rezolucije IB-a“, osobito u siromašnijim krajevima
- **slušanje „pogrešnog“ radija** – i samo slušanje radio-postaja zemalja IB-a (npr. Radio Moskva) moglo se u UDBA-inim dokumentima čitati kao slaganje sa sovjetskom ili informbiroovskom propagandom
- **„kritizerstvo“ i sumnjiva lojalnost** – nedovoljna osuda Sovjetskog Saveza ili partija potpisnica Rezolucije, javno slaganje s Rezolucijom ili njezinim dijelovima, šutnja na partijskim sastancima ili neutralan stav, pomaganje obitelji već osuđenog informbiroovca
- **biografska „krivnja“** – stari komunisti povezani sa SSSR-om (borci Oktobarske revolucije, španjolski borci, predratni komunisti), ljudi koji su živjeli ili studirali u zemljama čije su partije potpisale Rezoluciju, ljudi sa supružnicima iz tih zemalja ili čiji su supružnici već optuženi po IB-u, činovnici u vanjskim poslovima – često uhićivani jer su smatrani potencijalnim „Staljinovim kadrom“ u slučaju pada Tita
- **denuncijacije, osobne osvete i lokalne kampanje** – sustav je počivao na mreži doušnika; anonimne prijave, susjedske mržnje i unutarkomunistički obračuni završavali su u UDBA-inim izvještajima i mogli dovesti do uhićenja

3. Tko su bili ti ljudi – po slojevima društva?

Procjene broja logoraša razlikuju se ovisno o definiciji. U istraživanjima se navodi da je kroz logor na Golom otoku prošlo oko 13.000 osoba (1949.–1956.), dok je broj onih koji su bili nadzirani ili pritvarani drugdje bio znatno veći.

≈ 13.000

osoba prošlo je kroz logor na Golom otoku, 1949.–1956.

Prema analizama dosjea:

- većina su bili članovi KPJ – od običnih partijaca do visokih funkcionara
- velik dio činili su veterani NOB-a i oficiri JNA
- među uhićenima bili su radnici, seljaci, intelektualci, studenti i učenici srednjih škola
- poseban segment čine žene – visoke dužnosnice u poslijeratnoj Jugoslaviji ili žene koje su na navedene načine bile povezane s Rezolucijom Informbiroa, kao i žene zatvarane kao supruge ili rodbina ibeovaca

4. Kako je to konkretno izgledalo za pojedinca?

Tipičan put bio je sljedeći:

- 1 Netko prijavi izjavu, stav ili vezu s „ibeovskom” grupom.
UDBA je uglavnom smatrala da se ibeovci grupiraju.

- 2 UDBA osobu uhiti i vodi istragu u istražnom zatvoru.

- 3 Istraga ima dva cilja: da pod velikim pritiskom prizna „ibeovsku djelatnost” i da prokaže druge.
Suradnike, simpatizere, „slušatelje radija”.

- 4 Slijedi suđenje pred vojnim sudom (za visoke časnike JNA) ili izricanje administrativne kazne „društveno korisnog rada” – internacija u logor.

- 5 Gotovo svi prije internacije prolaze posebne odjele redovitih zatvora.
Npr. nekadašnji zatvor u Petrinjskoj ulici u Zagrebu ili Zabela u Požarevcu.

- 6 Transport u logorski sustav – najveći je onaj Golog otoka i Svetog Grgura.

OD PRIJAVE DO LOGORA

Tipičan put pojedinca, prema dosjeima i svjedočanstvima.

FOTOGRAFIJE

Uklesani natpis s godinom.

Natpis urezan u beton.

POJMOVI

KPJ	Komunistička partija Jugoslavije.
UDBA	Uprava državne bezbednosti – jugoslavenska tajna politička policija zadužena za nadzor i progon stvarnih ili navodnih protivnika režima.
Josif Visarionovič Staljin	Sovjetski komunistički vođa i diktator koji je Sovjetskim Savezom vladao od 1924. (nakon smrti Lenjina) do svoje smrti 1953.
Rezolucija IB-a	Politička odluka Informbiroa iz 1948. kojom je Jugoslavija optužena za odstupanje od sovjetskog modela socijalizma, što je dovelo do raskida sa SSSR-om i početka političkih progona unutar zemlje.
Zemlje Informbiroa	Socijalističke države pod utjecajem SSSR-a (Bugarska, Rumunjska, Mađarska, Poljska i Čehoslovačka) koje su činile Informbiro. Jugoslavija je bila članica do isključenja 1948.
Oktobarska revolucija	Boljševičko preuzimanje vlasti u Rusiji 1917. i početak sovjetske države. Dio Južnih Slavena bio je tada u Rusiji kao ratni zarobljenici ili radnici, pa su neki sudjelovali u revoluciji ili u Crvenoj armiji.
Španjolski građanski rat	Rat 1936.–1939. između Republike i nacionalista generala Franciska Franca, koji je nakon pobjede uspostavio diktaturu. Dobrovoljci iz Jugoslavije („španjolski borci“) borili su se uglavnom u Internacionalnim brigadama na strani Republike.
NOB	Narodnooslobodilačka borba – partizanski otpor i oružana borba protiv okupatora i njihovih suradnika u Jugoslaviji 1941.–1945., pod vodstvom KPJ.
JNA	Jugoslavenska narodna armija – službeni naziv vojske Jugoslavije.

Muški logor na Golom otoku (1949.–1956.)

Od 1949. do 1956. na otok pristižu transporti muškaraca iz svih dijelova tadašnje Jugoslavije. Logor je bio zatvoren sustav izolacije pod nadzorom sigurnosnog aparata, s jasno određenim pravilima ponašanja, kretanja i svakodnevice.

Najviše zatočenika dolazi iz Srbije i Crne Gore, zatim iz Hrvatske te Slovenije i drugih republika. Muški logor bio je najveća i najdugotrajnija logorska cjelina u informbiroovskom razdoblju (1949.–1956.).

Ritam logora i organizacija svakodnevice

Uvjeti su se mijenjali po godinama i odjelima, ali osnovni ritam dana bio je sličan. Dan je započinjao ranim buđenjem i prebrojavanjem, nastavljao se postrojavanjem i rasporedom po radnim grupama, a završavao večernjim obvezama u paviljonima i noćnim počinkom pod stalnim nadzorom.

① Rano buđenje i prebrojavanje

② Postrojavanje i raspored po radnim grupama

③ **Prisilni rad**

Kamenolom, gradnja, nošenje tereta – pod nadzorom i uz provjeru učinka.

④ Večernje obveze u paviljonima

Konferencije, „politički sat“.

⑤ Noćni počinak pod stalnim nadzorom

JEDAN DAN U LOGORU

Osnovni ritam, sličan kroz sve godine logora.

Zatočenici su bili raspoređeni u radne brigade, odjele i paviljone. Takav raspored omogućavao je provedbu dnevnih obveza i kontrolu unutarnjeg života logora.

Logor je funkcionirao kao zatvoreni sustav u kojem su pravila i procjene ponašanja izravno utjecali na položaj kažnjenika i uvjete boravka.

Preodgoj na Golom otoku: nasilje kao metoda lojalnosti

Politički „preodgoj“ na Golom otoku nije bio obrazovni proces, nego sustav kontroliranog nasilja. Položaj kažnjenika, trajanje boravka, vrsta rada i mogućnost preživljavanja često su ovisili o spremnosti na javno odricanje od „ibeovske“ krivnje i demonstraciju lojalnosti partijskom vrhu.

Mehanizmi su uključivali fizičku torturu, ritualno ponižavanje, nametnutu kolektivnu agresiju, strogo nadziranu hijerarhiju među zatvorenicima te radne i klimatske uvjete kao trajni oblik kazne. Sustav je bio postavljen tako da nasilje

izgleda kao „unutarnja” stvar kolektiva, dok se pravi nadzor i smjer održavao kroz strukturu moći.

Prisilni rad kao sastavni dio režima

Prisilni rad bio je stalna obveza. Obuhvaćao je teške fizičke poslove i zadatke povezane s održavanjem i funkcioniranjem logorskog sustava, kao i rad u kamenolomima u svim logorima golotočke mreže, od kojih su se neki nalazili i na kopnu.

Kamenolom na Golom otoku, kroz težak prisilni kažnjenički rad, proizvodio je velike količine kamenog tucanika kojim su se, izvan logora, opskrbljivale javne zgrade, poduzeća i obrti, kako na republičkoj tako i na međunarodnoj razini. To znači da je UDBA, osim što je rad na kamenu definirala kao „preodgojni” oblik prisilnog rada, istodobno ostvarivala i profit – i u dinarima, valuti bivše Jugoslavije, i u devizama.

Rad je istodobno bio dio discipline: kroz obveze, tempo i provjere učinka održavao se nadzor nad svakodnevnim životom.

Svakodnevicu logora promijenila je i **bosanska grupa** – skupina zatočenika koja je na Goli otok stigla **u drugoj polovici srpnja 1949.**, oko mjesec dana nakon prvih transporata. U izvorima se navodi da je bila sastavljena u **CEZABiH-u (Centralni zatvor BiH)** i korištena kao UDBA-in mehanizam za pritisak na druge, uz uvođenje novih metoda mučenja.

Mehanizmi političkog „preodgoja”, hijerarhije i nasilja detaljnije su obrađeni u poglavlju Preodgoj na Golom otoku: nasilje kao metoda lojalnosti.

Temelji nestalih zgrada u nekadašnjem logorskom krugu.

Širenje sustava i zatvaranje logora

Kako je broj interniranih rastao, sustav se širio i organizirao u više zona i radilišta. Uz glavne dijelove logora postojale su izdvojene lokacije rada i boravka, ponekad s posebnim režimom, ali unutar istog logorskog okvira.

Nakon 1953., s promjenama odnosa Jugoslavije i SSSR-a, opada broj novih uhićenja, a dio zatočenika izlazi ili se premješta. Postupno se zatvaraju ili prenamjenjuju pojedini dijelovi sustava, a režim se sve više približava modelu zatvora s manje politički obilježenih kažnjenika.

FOTOGRAFIJE

Kamene stube u logorskom krugu.

Urušena kamena zgrada.

Betonska podloga nestale barake.

Ostaci zidova na padini.

Zgrada s trijemom na kamenom podzidu.

Pogled s Golog otoka prema okolnim otocima.

POJMOVI

UDBA

Uprava državne bezbednosti – jugoslavenska tajna politička policija zadužena za nadzor i progon stvarnih ili navodnih protivnika režima.

Ženski logor za ibeovke (1949.–1956.)

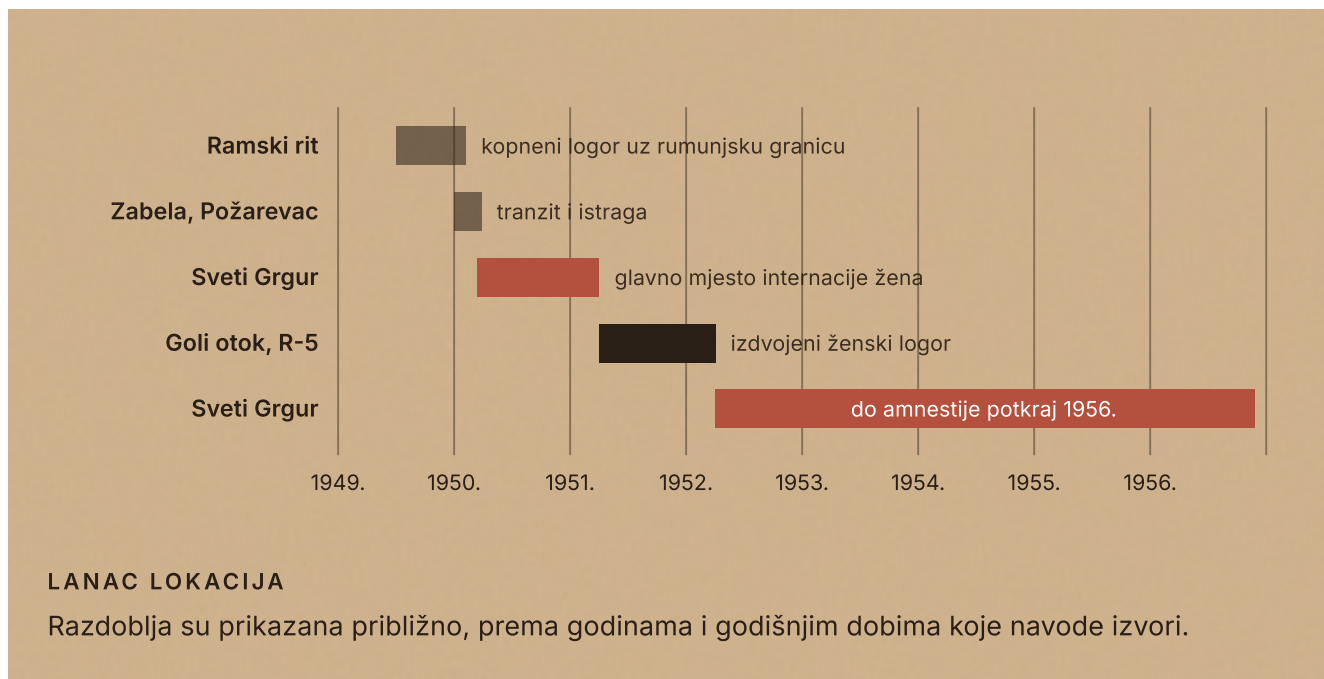
Ženski logor za stvarne i navodne pristašice Rezolucije Informbiroa bio je **spolno odvojen segment jugoslavenskog sustava političke internacije**. Za razliku od muškaraca, čija se internacija najčešće veže uz Goli otok, **glavno mjesto internacije žena mijenjalo se tijekom godina**.

Ženski segment informbiroovske internacije bio je **brojčano manji od muškog**. Glavna otočna lokacija bio je **Sveti Grgur**, dok je na Golom otoku postojao **kratkotrajni izdvojeni ženski sektor**. U literaturi se navodi oko **870 žena**, pri čemu razlike ovise o kriterijima i dostupnim evidencijama. Najviše ih dolazi iz **Srbije i Crne Gore**, zatim iz **Hrvatske i Bosne i Hercegovine**, uz manji broj iz drugih republika te nekoliko stranih državljanke.

≈ 870

žena internirano u informbiroovskom razdoblju

Prostorni razvoj: lanac lokacija

Ramski rit (1949.–1950.)

Predstavlja početnu kopnenu fazu: žene osumnjičene za povezanost s Informbiroom upućuju se na prisilni rad u logor uz rumunjsku granicu.

Zabela, Požarevac (1950.)

Djeluje kao tranzitno-istražna faza, u zatvorskom režimu, u kojoj se provode ispitivanja i administrativna obrada prije upućivanja na otoke.

Sveti Grgur (proljeće 1950. – proljeće 1951.)

Sveti Grgur profilira se kao glavno mjesto internacije žena u informbiroovskom razdoblju. Premda su ženski i muški logori bili strogo odvojeni, tako da se logorašice i logoraši nisu susretali, logorski su prostori u različitim fazama postojali na oba otoka. Ipak, žene su **pretežno i dulje ostajale vezane uz Sveti Grgur**. Muški logor na Svetom Grguru bio je vezan uz **vojna lica**.

Goli otok – Radilište V / R-5 (proljeće 1951. – proljeće 1952.)

Predstavlja izdvojeni ženski logor na Golom otoku, prostorno odvojen od muških radilišta.

Povratak na Sveti Grgur (1952.–1956.)

Žene se vraćaju na Sveti Grgur i ondje ostaju do amnestije potkraj 1956. U završnoj fazi bilježi se i manji broj žena zajedno s preostalim administrativnim kažnjenicima na Grguru.

Pravni status i tijek internacije

Kao i muškarci, žene su internirane **administrativnom mjerom DKR-a** (društveno-koristan rad): bez javnog suđenja, bez odvjetnika i bez procesnih jamstava. Odluke su donosile sigurnosne službe i partijski vrh, prema izvještajima UDBA-e, a trajanje boravka moglo se **produljivati novim rješenjima**.

Manji broj žena dobio je **sudske presude**, ali i ti su slučajevi pripadali političkom, a ne klasičnom kaznenopravnom sustavu.

Posebne skupine unutar sustava

Posebno se izdvajaju „**Ramričanke**” – žene upućene u Ramski rit, među prvim logorašicama uhićenima nakon Rezolucije Informbiroa. Njihova svjedočenja važan su izvor za razumijevanje rane faze ženskih internacija.

Spominju se i bosanske „**revidirke**” – žene koje su „revidirale” stav u bosanskim zatvorima te su potom slane kako bi dodatno pritiskale druge žene i poticale nasilje u logoru. Njihov dolazak najčešće se veže uz **1951. godinu**.

Ženski logor u odnosu na muški logor

Dok se muški logor najčešće veže uz Goli otok kao središnje mjesto internacije, **ženski logorski sustav bio je organiziran kroz više lokacija i premještanja**, ovisno o fazi represije, izgradnje i rada. Uz Zabelu, Sveti Grgur i ženski sektor

Golog otoka, važnu je ulogu imao i logor u **Stolcu u Bosni i Hercegovini**, gdje su žene također bile uključene u režim prisilnog rada u kamenolomu.

Zato se ženski logor ne može opisati samo kao jedinstvena otočna cjelina, nego prije kao **mreža internacijskih i radnih lokacija**. Ni muški sustav nije bio potpuno vezan uz jednu točku, jer su i muškarci bili premješteni između različitih mjesta, uključujući Sveti Grgur, a poslije i druga radilišta poput Bileće.

“

Prisilni rad u kamenolomima i na surovom krškom terenu bio je materijalna osnova takozvanog „društveno korisnog rada”.

ONO ŠTO POVEZUJE MUŠKI I ŽENSKI LOGOR

FOTOGRAFIJE

Ruševine na padini iznad mora.

Kamena zgrada u krškom krajoliku.

Kameni objekt s kupolom.

Spomen-ploča.

Ruševina dvokatne zgrade.

Temelji nekadašnje zgrade.

Kamena zgrada bez krova.

Unutrašnjost urušene zgrade.

Zidovi iznad uvale.

Kamena kućica iznad mora.

POJMOVI

DKR

Društveno-koristan rad – administrativna mjera kojom su osobe mogle biti upućene na prisilni rad bez redovnog sudskog postupka.

UDBA

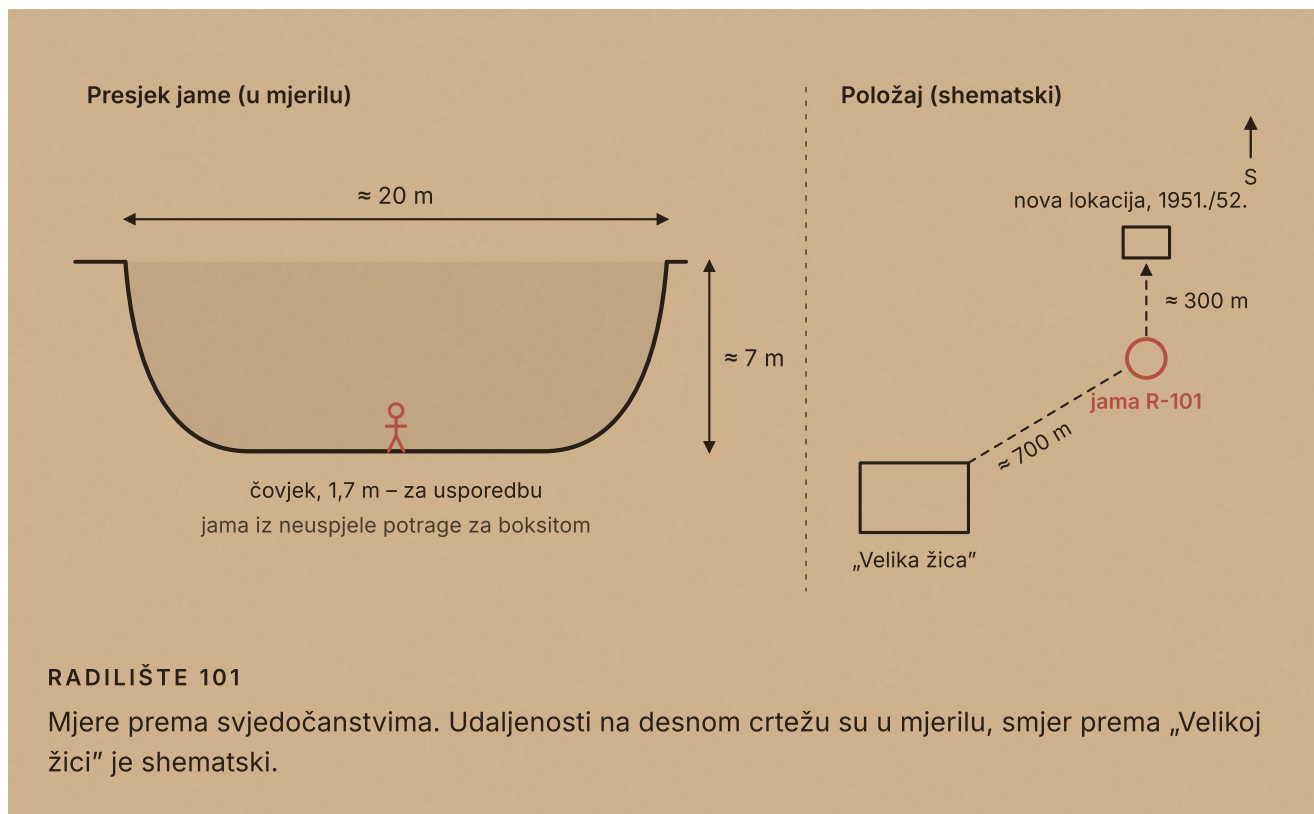
Uprava državne bezbednosti – jugoslavenska tajna politička policija zadužena za nadzor i progon stvarnih ili navodnih protivnika režima.

Tajni logor u logoru

Radilište 101 nastaje u prvoj polovici 1950., na vrhuncu represije nakon sukoba s Informbiroom. Za razliku od drugih radilišta poput „Stare” i „Velike žice”, riječ je o skrivenom, odvojenom prostoru – najizoliranijem dijelu sustava.

Prva lokacija bila je velika kružna jama promjera oko 20 metara i dubine 7 metara, nastala tijekom neuspjele međuratne potrage za boksitom. Prostor je bio udaljen oko 700 metara od „Velike žice”, muškog logora za većinu drugih logoraša, blizu cisterne za vodu. Postojanje logora čuvano je kao stroga tajna i bilo je nepoznato većini ostalih logoraša.

Zašto „Petrova rupa“?

Službeni naziv UDBA-e bio je Radilište 101 (R-101), prema broju prvih zatočenih. Logoraši su ga nazvali „Petrova rupa“ po Petru Komneniću, bivšem predsjedniku Skupštine Crne Gore, koji je, nakon rečenice da će na „radilištu“ promijeniti stav, odgovorio:

“

To nije nikakvo radilište. To je rupa.

PETAR KOMNENIĆ

Drugi naziv bio je „Manastir“, zbog potpune izolacije male skupine.

Tko su bili zatočenci Radilišta 101?

Kroz Radilište 101 prošlo je oko 135 kažnjenika – brojčano malo, ali politički najosjetljivije jezgro logora. Uglavnom su to bili stariji komunisti i međunarodni

kadrovi: sudionici Oktobarske revolucije, borci iz Španjolskog građanskog rata, predratni komunisti povezani s Kominternom, visoki oficiri NOVJ-a te republički i savezni dužnosnici.

≈ 135

kažnjenika prošlo je kroz Radilište 101

1950.–1954.

od srpnja 1950. do ožujka 1954.

Zbog mogućeg ideološkog autoriteta predstavljali su potencijalnu alternativu Titovoj liniji, pa je izolacija bila i represija i preventivno „onesposobljavanje” prosovjetske jezgre. Zatočenici su bili isključivo muškarci.

Režim, svakodnevnica i rad

Ustroj je slijedio opći model Golog otoka: baraka, sobni starješina, logorski liječnik-kažnjenik, higijeničar i kuhar. Dan je bio ritmiziran buđenjem, radom, prebrojavanjima, obrocima i počinom.

Svi su spavali u jednoj baraci, u dvokatnim drvenim boksovima. Nedjeljom se nije radilo – dan je služio čišćenju, brijanju i šišanju. Kulturnih aktivnosti nije bilo, što je dodatno pojačavalo izolaciju.

Premještanje i nestanak tragova

Radilište 101 djeluje od srpnja 1950. do ožujka 1954., kada su posljednji zatočenici prebačeni na otok Sveti Grgur. Logor u izvornoj jami funkcionira kraće: već 1951. (prema dijelu svjedočanstava 1952.) premješta se na površinu, oko 300 metara sjeverno.

Na novoj lokaciji postojala je veća baraka (20 × 6 m), ambulanta i kuhinja unutar ograđene zone od oko 2.100 m², s dvorednom bodljikavom žicom i zidom visine oko 2 metra. Model je rekonstruirao bivši zatočenik Nikola Golubović.

JAMA DANAS

Rub jame.

Suhozid uz dno jame.

Dno jame danas.

Pogled preko jame.

POJMOVI

Informbiro

Kolokvijalni naziv za Kominform – međunarodnu organizaciju komunističkih partija osnovanu 1947. radi političke koordinacije pod vodstvom SSSR-a.

UDBA

Uprava državne bezbednosti – jugoslavenska tajna politička policija zadužena za nadzor i progon stvarnih ili navodnih protivnika režima.

Petar Komnenić (1895.–1957.)

Crnogorski komunistički političar, predsjednik Ustavotvorne i Narodne skupštine NR Crne Gore i ministar. Nakon sukoba s Informbiroom uhićen je zbog podrške Informbirou i interniran na Golom otoku.

Manastir

Srpska riječ za samostan.

Oktobarska revolucija

Boljševičko preuzimanje vlasti u Rusiji 1917. i početak sovjetske države. Dio Južnih Slavena bio je tada u Rusiji kao ratni zarobljenici ili radnici, pa su neki sudjelovali u revoluciji ili u Crvenoj armiji.

Španjolski građanski rat

Rat 1936.–1939. između Republike i nacionalista generala Francisca Franca, koji je nakon pobjede uspostavio diktaturu. Dobrovoljci iz Jugoslavije („španjolski borci“) borili su se uglavnom u Internacionalnim brigadama na strani Republike.

Kominterna

Komunistička (Treća) internacionala – međunarodna organizacija komunističkih partija osnovana 1919. u Moskvi, pod snažnim utjecajem SSSR-a; raspuštena 1943.

NOVJ

Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije – partizanske oružane snage pod vodstvom KPJ u Drugom svjetskom ratu; kasnije Jugoslavenska narodna armija.

Preodgoj na Golom otoku: nasilje kao metoda lojalnosti

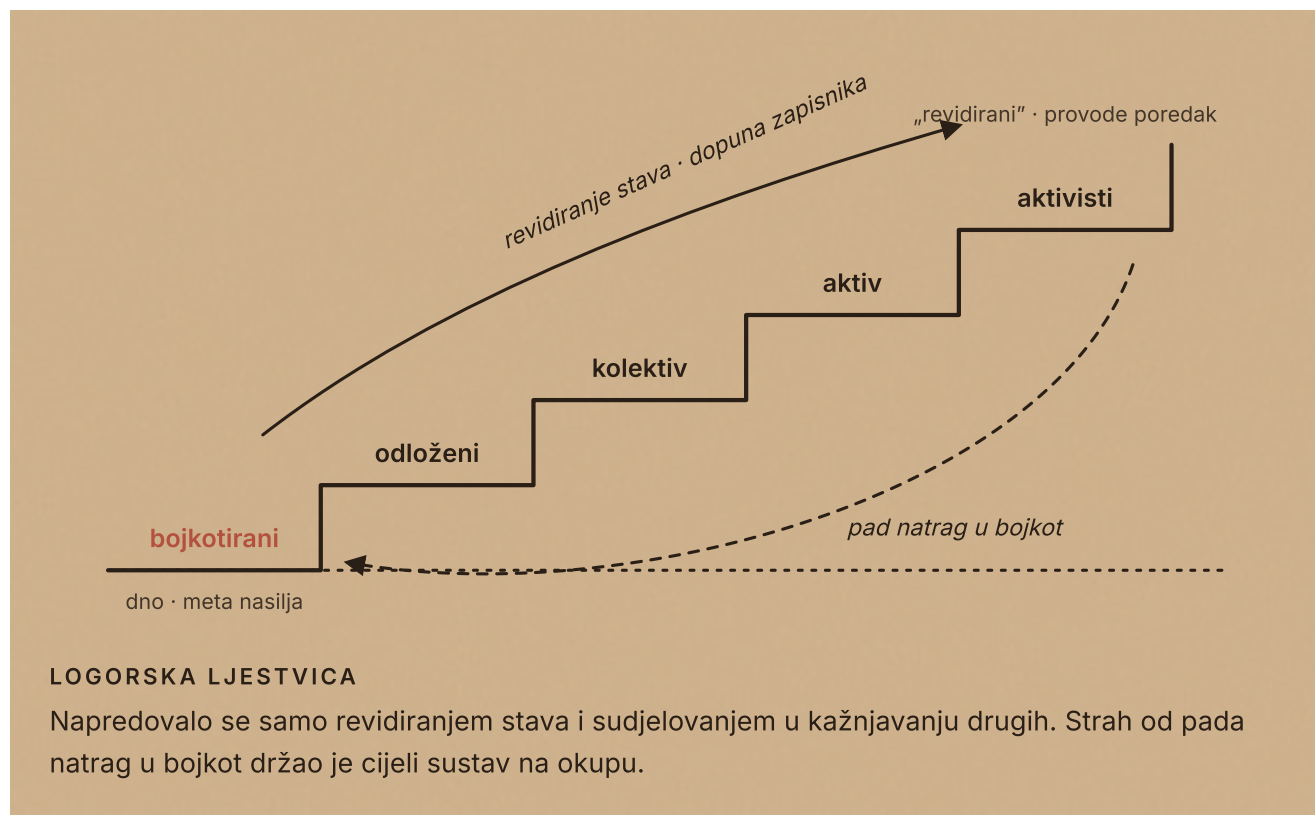
Politički „preodgoj” na Golom otoku nije bio obrazovni proces, nego sustav kontroliranog nasilja. Položaj kažnjenika, trajanje boravka, vrsta rada i mogućnost preživljavanja često su ovisili o spremnosti na javno odricanje od „ibeovske” krivnje i demonstraciju lojalnosti partijskom vrhu.

Mehanizmi su uključivali fizičku torturu, ritualno ponižavanje, nametnutu kolektivnu agresiju, strogo nadziranu hijerarhiju među zatvorenicima te radne i klimatske uvjete kao trajni oblik kazne. Sustav je bio postavljen tako da nasilje izgleda kao „unutarnja” stvar kolektiva, dok se pravi nadzor i smjer održavao kroz strukturu moći.

Hijerarhija i međusobno kažnjavanje

Logor je funkcionirao po principu hijerarhije: bojkotirani → odloženi → kolektiv → aktiv → aktivisti. Bojkotirani su bili dno ove hijerarhijske ljestvice – oni koji su tek pristigli i još uvijek nisu „revidirali” svoj politički stav, a revidiranje stava bila je obavezna početna faza političkog preodgoja. Odloženi su bili prijelazna kategorija – oni koji su pristali na revidiranje stava i ušli u početnu fazu

preodgojnog postupka. Nakon odloženih dolaze oni s boljim statusom u logoru, takozvani kolektiv, aktiv i aktivisti – stupnjevi „revidiranih“.

U užem žargonu riječ „revidirani“ često se vezala upravo uz aktiviste – one koji su dokazali da žele surađivati s UDBA-om, najprivilegiranije, uključene u provođenje poretka. Revidirani su organizirali konferencije, špalire i „strojeve“, prenosili zahtjeve istražitelja UDBA-e i nadzirali kažnjavanje.

Strah od pada u bojkot tjerao je logoraše da sudjeluju u kažnjavanju drugih. Time je logor pretvarao logoraše u instrument kontrole: preživljavanje se vezalo uz sudjelovanje u tuđem mučenju.

Bojkot: dno hijerarhije i legalizirano nasilje

Bojkot je bio i status i kazna. Bojkotirani su nosili oznake (npr. krpu oko ruke ili crnu košulju), mogli su biti nekažnjeno tučeni (i to je bilo poželjno), s njima nitko nije smio razgovarati, morali su hodati pognute glave i stajati u kutu na konferencijama.

Dobivali su još manje hrane i vode od ostalih kažnjenika i radili najteže poslove. Nazivali su ih i „bandom“, u okviru uvjerenja UDBA-e da se ibeovci uvijek udružuju u skupine. U praksi, bojkot je značio potpunu izloženost „kolektivu“ i „aktivistima“: čovjek postaje meta.

Dopuna zapisnika i isljeđivanje: uvjet „napretka“

Dopuna zapisnika bila je ključni uvjet napretka u logorskoj hijerarhiji i izlaska iz bojkota. UDBA je imala stav da su ibeovci povezani u skupine te da logoraš poznaje i druge njihove članove na slobodi. Zato je kažnjenik morao sastaviti popis „ibeovaca i simpatizera“, često prijatelja, kolega, susjeda ili članova obitelji, uz pritisak da posebno istakne „neprijateljske elemente“ iz vlastitog života. Sve je to logoraš pisao u zapisnik.

Zapisnik se nadopunjavao i tijekom isljeđivanja: logoraš bi bio pozvan, ili bi se sam prijavio, u zgradu UDBA-e, gdje bi razgovarao s isljednikom, odnosno agentom UDBA-e u logoru. U nekim su slučajevima osobe navedene u zapisnicima također završile u logoru.

Nakon te faze od kažnjenika koji je „revidirao“ stav, sada unaprijeđenog u status „odloženog“ ili „aktivista“, očekivalo se da sudjeluje u popravljajući bojkotiranih. To je uključivalo fizičko i verbalno nasilje, kao i različite oblike ponižavanja. Od revidirca se očekivalo da time pokaže gađenje i distancu prema bojkotiranima.

Revidiranje stava: cijena izlaska iz nasilja

Revidiranje stava je pojam koji označava da se logoraš pokajao za svoje stavove koje je UDBA proglasila protudržavnima te da je spreman surađivati s UDBA-om.

Revidiranje se postizalo kombinacijom ponašanja: sudjelovanjem u psihičkom i fizičkom maltretiranju bojkotiranih, „cinkanjem“ drugih, dopunom zapisnika te isticanjem radom i suradnjom s revidiranima.

Rijetki su slučajevi da netko ne revidira stav, a ipak bude pušten.

“

U logorskom mehanizmu lojalnost nije bila
uvjerenje nego izvedba: mora se pokazati, ponoviti,
potvrditi, i to u obliku nasilja nad drugima.

REVIDIRANJE STAVA

Ritualni ispovijedi i javnog poniženja: politički sat i „iznošenje stava”

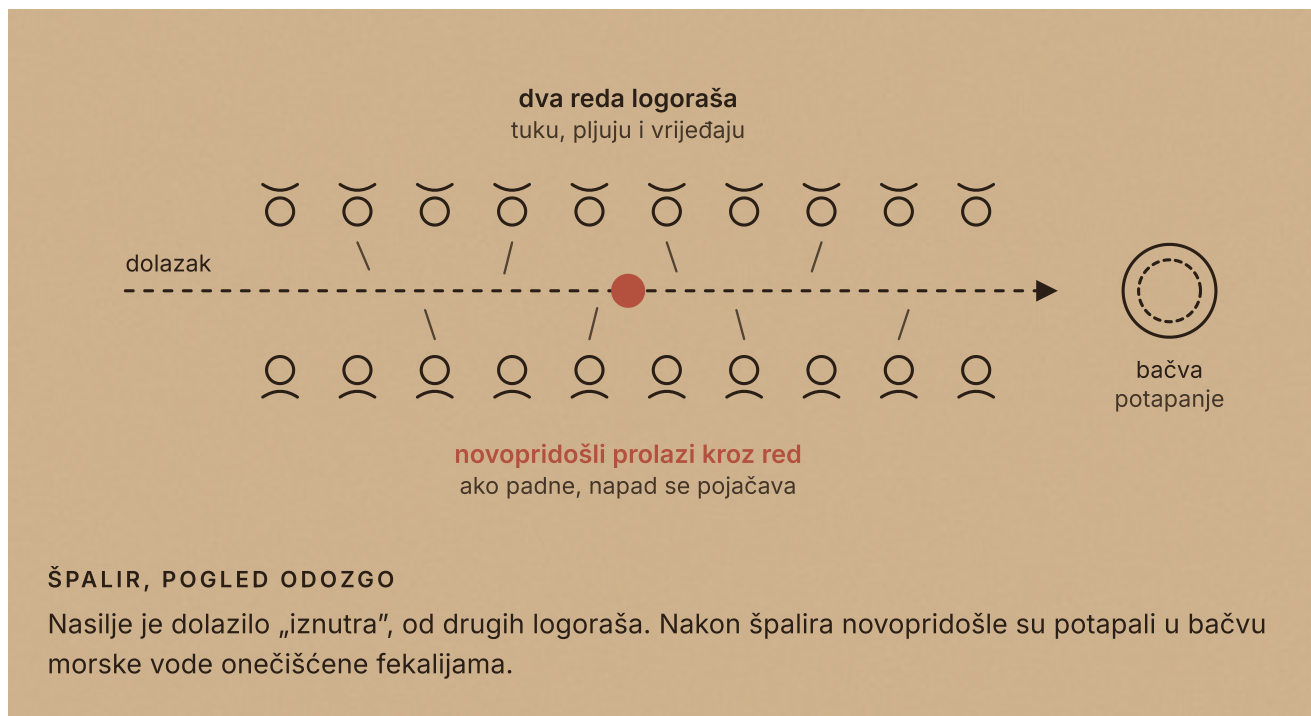
Središnji ritual bila je večernja politička konferencija („politički sat”). Često pod nadzorom sobnog starješine i istražitelja UDBA-e, logoraši su sudjelovali u javnom „procesu” protiv izabranog pojedinca. Prozvani je morao ispričati život „do Rezolucije IB-a”, priznati „staljinističke simpatije” i prihvatiti etiketu „ibeovca”.

Konferencija je mjerila „aktivnost”: žestinu verbalnih napada na SSSR, Rezoluciju IB-a i na „mlake drugove”. Svaki pokušaj suprotstavljanja tumačen je kao „tvrdokornost”, uključujući i tvrdnju logoraša o nevinosti. Ishod je često bio bojkot – dno logorske hijerarhije.

Važno je naglasiti da su mnogi završavali u logoru zbog banalnih razloga (vidi poglavlje Tko su bili „ibeovci”). U takvom okviru „krivnja” nije bila pravna činjenica, nego odluka UDBA-e koja se morala priznati da bi se uopće otvorio put prema „napretku” u logorskoj hijerarhiji.

Kolektivni linč: špalir, „stroj” i paviljonski stroj

Pojam špalir ili stroj značio je prolazak između dvaju redova logoraša koji tuku, pljuju i vrijeđaju prolaznika. Bio je „doček” za novopridošle logoraše, ali i redovna kazna.

Ritual je spajao fizičku bol i poruku da nasilje dolazi „iznutra”, kroz kolektiv. Ako bi logoraš pao, napad nije prestajao, već se pojačavao.

U špaliru se moglo osjetiti i tko pokušava ublažiti udarce. Neki su udarali „praznim šakama” ili se pravili da udaraju, pa je i taj detalj postajao dio logorske psihologije: u istom redu ljudi moglo se prepoznati potencijalnu prijetnju, ali i rijetku mogućnost olakšanja.

U kasnijim godinama logora špalir se ponegdje svodio na pljuvanje i vrijeđanje bez fizičkog nasilja. Nakon špalira izvodilo se potapanje novopridošlih u bačvi morske vode onečišćene fekalijama i drugim nečistoćama.

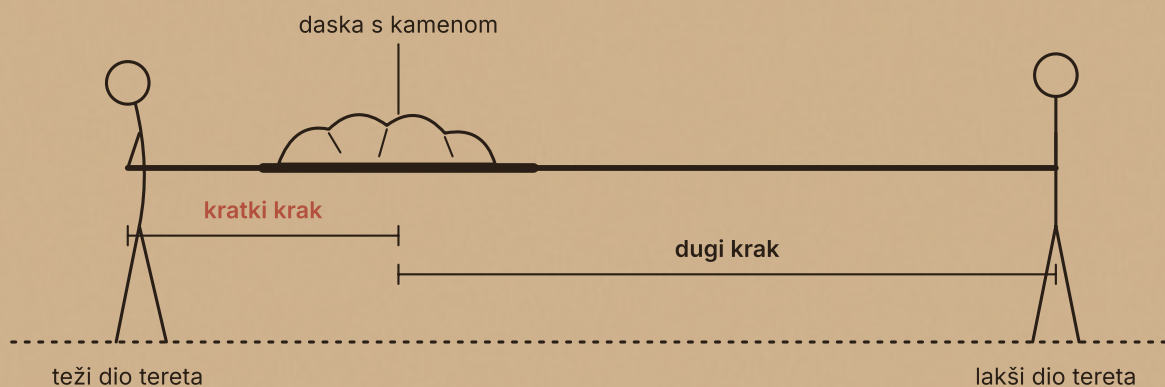
Rad kao sredstvo „preodgoja”: norme i kažnjavanje kroz učinak

Najteži poslovi (kamenolom, nošenje blokova, rad na izloženim dijelovima otoka) dodjeljivani su bojkotiranim i „nedovoljno revidiranim”, dok su lakši poslovi, dodjeljivani aktivu, bili nagrada za „ispravan stav”.

Norme su imale političko značenje: loše obavljen rad tumačio se kao „neispravnost”, a ne iscrpljenost. Nedovoljno „zalaganje” predstavljalo se kao

otpor „napretku Jugoslavije i naroda“. Tako se fizička granica tijela pretvarala u dokaz političke „krivnje“.

Poseban oblik rada bilo je gonjenje na tragaču, kako se zvao svakodnevni alat za nošenje kamena, materijala, vode, fekalija ili urina. Daska ili posuda bila je učvršćena između dviju šipki tako da je jedan logoraš nosio teži dio tereta (kraće šipke), a drugi lakši (dulje šipke) – neravnoteža je bila dio kazne.

TRAGAČ

Jedan logoraš nosio je teži dio tereta na kraćim krakovima, drugi lakši na duljima. Neravnoteža je bila dio kazne.

Reljef uklesan u stijenu na Golom otoku: likovi pod teretom.

Glad, žeđ i tijelo kao meta

Vrlo male porcije hrane dodatno su lomile logoraše: palenta, grah, rijetko riba. U stanjima kada bi logoraši imali fizičke posljedice od nedostatka vitamina, davali su se komadi luka ili male jabučice. Uz sve drugo, mnogi svjedoče da je najgora kazna bio nedostatak vode.

Glad i žeđ nisu bile samo posljedica uvjeta. U logorskoj logici postajale su instrument: način da se čovjeka drži u stalnom manjku snage, u stalnoj ovisnosti, i u stanju u kojem se teže misli, teže prkosi i teže čuva vlastito dostojanstvo.

Klimatska tortura

Goli otok je koristio svoju ogoljenu površinu kao sredstvo kazne. Radilo se na buri, u žegi i kiši, uz minimalnu zaštitu. Čak i „sadjna drveća” mogla je biti kazna: satima stajanje na suncu ili buri, zaklanjanje sadnica drveća vlastitim tijelima i iscrpljivanje radom koji je otežan kamenitim padinama.

Mučenje bukom: napetost, nesanica i prisilno skandiranje

Cjelodnevno urlanje starješina, zapovijedi bez predaha, galama konferencija i buka u paviljonima stvarali su stanje stalne napetosti. U kombinaciji s nesanicom i prijetnjama, buka je izazivala dezorijentaciju, gubitak osjećaja vremena i psihičko pucanje.

Tijekom rada logoraši su često morali pjevati partijske pjesme (npr. „Druže Tito mi ti se kunemo”) i skandirati uzrečice („Hvala Titu, Partiji, UDBA-i!”).

Logoraši su katkad znali i sami skladati pjesme koje bi pjevali. Ponekad bi poznate melodije (operni motivi, strane ratne pjesme) dobile „golootočki” tekst.

Mučenje uskraćivanjem sna: noć kao produžetak kazne

Logoraši su imali intenzivan dnevni raspored rada i obveza te nisu spavali puno.

Bojkotirani često nisu smjeli spavati uopće te bi spavali uz kiblu (posudu za nuždu), a kazna „čuvanje kible” značila je cijelu noć stajati nad njom, pognute glave, udišući neugodne mirise urina i fekalija.

Nakon napornog rada logoraše bi se znalo pustiti da zaspu pa ih namjerno buditi radi ispitivanja o „stavovima” i „neprijateljima”. Spavalo se na slamaricama, što je bilo posebno teško tijekom bure i zime.

„Logorske predstave”, kino i propaganda: javna scena kao disciplina

Pod prisilom su se izvodili skečevi i parodije života logoraša. Smijeh publike bio je dio kazne, a aktivisti su procjenjivali „gorljivost” – premalo entuzijazma značilo je rizik povratka u bojkot. Ponekad su se adaptirala i poznata književna djela kako bi ponizila konkretne logoraše i potaknula dodatno nasilje.

Logor je imao i kino-dvoranu. Projekcije su često bile nakon iscrpljujućeg rada; logoraši bi zaspali, a potom bili pretučeni jer „bojkotiraju” učenje koje Partija pruža filmom. UDBA je prikazivala filmove strane, zapadne produkcije.

Zidne novine („Goli otočke novine”) objavljivale su imena „nepopravljenih”, karikature bojkotiranih i komentare o ponašanju. Bilježile su se reakcije (smijeh, šutnja, okretanje pogleda).

Unakažavanje

Uniforme su često bile namjerno neodgovarajuće (prekratke ili preduge hlače), što je otežavalo rad i povećavalo izloženost. Šišanje se provodilo grubim škarama (za ovčju vunu) ili čupanjem kose. Obuća je bila pretijesna ili preširoka, pa su logoraši često radili bosi.

Odjeća i obuća pridonosile su ranama, opeklinama i iscrpljenosti. Te „sitne” torture nisu bile sporedne: stalno su podsjećale da je tijelo pod tuđom kontrolom i da se poniženje provodi i kroz detalje.

Druge kazne i individualna iskustva

Uz opisane metode postojale su i druge kazne: bičevanje, nošenje tereta unatoč ozljedama, udaranje motkama, međusobni obračuni i razne improvizirane torture.

Ključno je reći da je svaki logoraš imao jedinstveno iskustvo nasilja.

POJMOVI

Ibeovska krivnja	Stvarna ili navodna pripadnost informbiroovskoj struji, odnosno podrška Rezoluciji Informbiroa ili suprotstavljanje Titovu režimu, zbog čega je osoba bila označena kao ibeovac.
Bojkot	Dno logorske hijerarhije i kazna u isti mah: bojkotirani su nosili oznake, s njima se nije smjelo razgovarati, a smjeli su se nekažnjeno tući.
UDBA	Uprava državne bezbednosti – jugoslavenska tajna politička policija zadužena za nadzor i progon stvarnih ili navodnih protivnika režima.
Ibeovac	Stvarni ili navodni pristaša Rezolucije Informbiroa, odnosno simpatizer politike SSSR-a u razdoblju 1949.–1956.
Isljednik	Politički istražitelj UDBA-e u logoru. Kroz razgovore i zapisnike određivao je „krivnju” i pratio „napredak” logoraša.
Revidiranje stava	Javno „pokajanje” za stavove koje je UDBA proglasila protudržavnima i pristanak na suradnju s UDBA-om. Bio je uvjet napretka u logorskoj hijerarhiji.
Rezolucija IB-a	Politička odluka Informbiroa iz 1948. kojom je Jugoslavija optužena za odstupanje od sovjetskog modela socijalizma, što je dovelo do raskida sa SSSR-om i početka političkih progona unutar zemlje.
Špalir (stroj)	Prolazak između dvaju redova logoraša koji tuku, pljuju i vrijeđaju prolaznika; „doček” novopridošlih i redovna kazna.
Tragač	Daska ili posuda učvršćena između dviju šipki za nošenje kamena, vode ili fekalija. Nosači su namjerno nosili nejednak teret.
Nedostatak vitamina	Hipovitaminoza ili avitaminoza – dugotrajni manjak jednog ili više vitamina. Posljedice su slabost i umor, pad imuniteta, anemija i krvarenja, promjene kože i sluznica, oštećenja živaca te slabljenje kostiju i mišića, u težim slučajevima trajno.

KPJ

Komunistička partija Jugoslavije.

Logorska arhitektura Golog otoka i Svetog Grgura (1949.–1956.)

Od pustih otoka do sustava logora

Goli otok i susjedni Sveti Grgur bili su nenaseljeni, surovi otočići na sjevernom Jadranu. Upravo zato odabrani su 1949. kao mjesta tajnih političkih logora: izolirani, bez lokalnog stanovništva i daleko od pogleda javnosti.

Nakon sukoba Jugoslavije s Informbiroom 1948., na Golom otoku užurbano je podignut prvi logor. Zatim su, prisilnim radom zatočenika, nastajale nove ograđene cjeline i prateća infrastruktura. Na Svetom Grguru uspostavljen je izdvojeni logor za žene, srodne prostorne i upravne logike, ali prilagođen manjem broju zatočenika.

Izgradnja logora: lokalni kamen i prisilni rad

Gradnja je krenula doslovno na praznome krškom terenu. Na otok su najprije dovedeni zatvorenici iz kopnenih kaznionica, pod nadzorom UDBA-e, kako bi pripremili teren i izgradili osnovne objekte prije dolaska prvih političkih zatvorenika.

Već u ljeto 1949. improvizirano je pristanište u uvali Tatinja i podignute su prve drvene barake ograđene bodljikavom žicom. To su bile jednostavne, privremene nastambe – početak preobrazbe otočkog krajolika u zatvorski prostor.

Prirodni resursi otoka odmah su iskorišteni. Vapnenački kamen iz kamenoloma postao je ključni građevinski materijal: vadilo se, lomilo, nosilo do gradilišta i ugrađivalo u zgrade, infrastrukturu i puteve. S kopna se dopremao drveni materijal za barake i pomoćne konstrukcije.

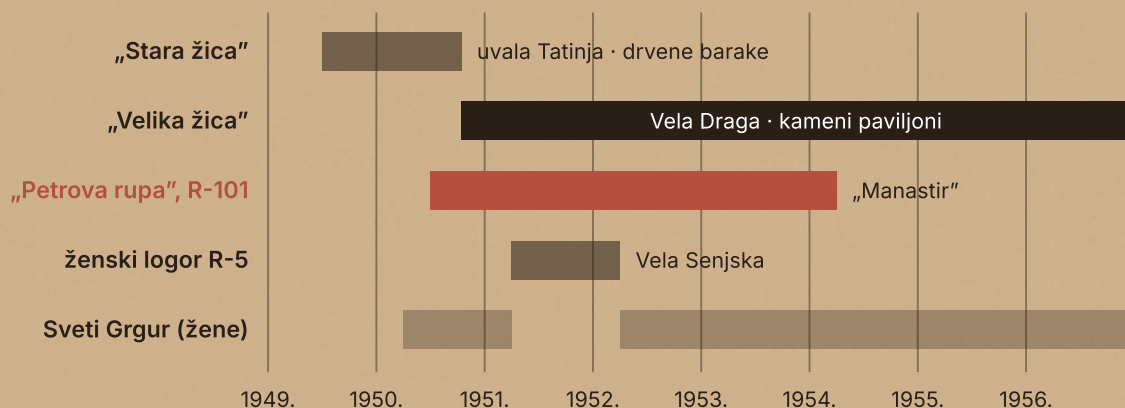
U kratkom razdoblju nastala je i mreža puteva (oko 12 km), koja je povezala pristaništa, logorske cjeline, uvale i radilišta. Sve to izvodili su zatvorenici u teškim uvjetima, pod stalnim nadzorom, pri čemu je fizički rad bio i sredstvo režima i način da se logor izgradi vlastitim snagama.

≈ 12 km

puteva izgrađenih prisilnim radom

Logorske cjeline na Golom otoku

Na Golom otoku formirano je više ograđenih cjelina s različitim ulogama i razinama izolacije.

LOGORSKE CJELINE KROZ VRIJEME

Razdoblja su prikazana približno, prema godinama i godišnjim dobima koje navode izvori. Sveti Grgur bio je privremeno prazan dok su žene bile u R-5.

„Stara žica“ (uvala Tatinja, 1949.). Prvi i početni logor, temeljen na drvenim barakama i improvizaciji. Zbog rasta broja zatočenika ubrzo je postao premalen, pa su zatočenici premješteni u veći logor. Prostor je kasnije prenamijenjen: barake su uklanjane, a u Tatinji su nastajale radionice i pogoni logorskog poduzeća te zgrade za upravne potrebe.

„Velika žica“ (Vela Draga, kraj 1950.). Središnji i najveći dio kompleksa. Umjesto drvenih baraka grade se zidani paviljoni od kamena, raspoređeni uz unutarnje staze i otvoreni prostor („Trg“) za okupljanja, apele i ideološke priredbe. U ovom su krugu bile i upravne zgrade, kuhinje, skladišta, radionice te objekti za osoblje (među nazivima se spominju „Hotel“, „Kuglana“ i „Ljetni restoran“).

„Petrova rupa“ / Radilište R-101 (od srpnja 1950.; ukidanje 1954.). Izdvojeni „logor u logoru“, namijenjen strogoj izolaciji tzv. „nepopravljivih“ informbiroovaca. Smješten u zabačenom kamenitom prostoru, s jednom barakom i ograđenim krugom. U logorskom govoru nosio je i naziv „Manastir“, zbog potpune odsječenosti od ostatka sustava. Više u poglavlju [Tajni logor u logoru](#).

Ženski logor na Golom otoku / Radilište R-5 (1951.–1952.). U proljeće 1951. na Goli otok prebačeno je oko 500 političkih zatvorenica sa Svetog Grgura, pa je uspostavljen zaseban ograđeni prostor u uvali Vela Senjska. Postojao je oko godinu dana. Žene su sudjelovale u gradnji osnovne infrastrukture (cisterna, manja pristanišna rješenja), a u ožujku/travnju 1952. vraćene su na Sveti Grgur.

Ženski logor na Svetom Grguru

Logor za žene na Svetom Grguru ustrojen je početkom 1950. Prve zatvorenice stigle su u ožujku 1950., nakon kopnenih lokacija (Ramski rit, zatim Zabela).

U početku je logor bio u uvali Pladnja, s drvenim barakama i nužnim sadržajima. Već 1950. zatvorenice su vlastitim rukama izgradile kamenu cisternu za kišnicu, jer otok nema izvora vode. Zbog skučenosti prostor se potom premješta u veću uvalu Sveti Grgur, s pristaništem, barakama te upravnim i skladišnim objektima.

U ožujku/travnju 1951. žene su premještene na Goli otok (R-5), pa je logor na Grguru privremeno prazan. Nakon ukidanja ženskog odjela na Golom otoku, u proljeće 1952. zatvorenice se vraćaju na Sveti Grgur, gdje ostaju do 1956.

Arhitektura kao mehanizam kontrole

Logorska arhitektura razvijala se od privremenih drvenih struktura do trajnih kamenih objekata, ali je logika ostajala ista:

“

Prostor je bio podređen nadzoru i disciplini.

ARHITEKTURA KAO MEHANIZAM KONTROLE

Uvale okružene brdima stvarale su prirodnu „posudu“ kretanja, a ograde od bodljikave žice (često u više redova, uz rasvjetu) zatvarale su logorske krugove.

Stražarske pozicije bile su raspoređene na uzvisinama, uz stražarnice i bunkere, s pogledom na ograđene prostore i prilaze. Unutar logora, pravilno raspoređeni paviljoni, staze („ulice”) i središnji otvoreni prostor („trg”) omogućavali su brzo postrojavanje, prebrojavanje i okupljanja. Prostorni raspored služio je i unutarnjoj kontroli, jer su se logorske funkcije i „samouprava” organizirale po paviljonima.

Što danas ostaje: nestanak baraka i čitanje prostora

Nakon zatvaranja logora i kasnije kaznionice, velik dio materijalnih ostataka propao je ili je uklonjen. Drvene barake i privremene konstrukcije gotovo su potpuno nestale, i na Golom otoku i na Svetom Grguru.

Vidljiviji su ostaci zidanih objekata i infrastrukture: ruševine upravnih zgrada, cisterne za vodu, tragovi puteva i suhozida te ostaci bunkera i stražarskih točaka iznad logorskih krugova. U kamenolomima su vidljivi tragovi eksploatacije i lomljenja kamena.

Zbog toga se logor danas razumije ponajprije kroz „čitanje” prostora kao cjeline: uvala, terasa, nasipa, temelja, putova i ostataka ograda, uz pomoć povijesnih izvora, sjećanja i kartografije (uključujući analize aerofotogrametrijskih snimaka). Iako su ostaci fragmentarni, otoci nose prepoznatljiv „otisak” sustava koji je ovdje djelovao – razgranatu, kontroliranu arhitekturu nastalu prisilnim radom.

OSTACI DANAS

Kamena stražarnica na rtu.

Ostaci bunkera na rtu.

Ulaz u kameni zaklon.

Zgrada bez krova iznad uvale.

Terase i staze na padini.

Crtež logorskog kruga iz arhive Udruge.

POJMOVI

Informbiro

Kolokvijalni naziv za Kominform – međunarodnu organizaciju komunističkih partija osnovanu 1947. radi političke koordinacije pod vodstvom SSSR-a.

UDBA

Uprava državne bezbednosti – jugoslavenska tajna politička policija zadužena za nadzor i progon stvarnih ili navodnih protivnika režima.

Mermer i Velebit: prisilni rad, proizvodnja i zarada

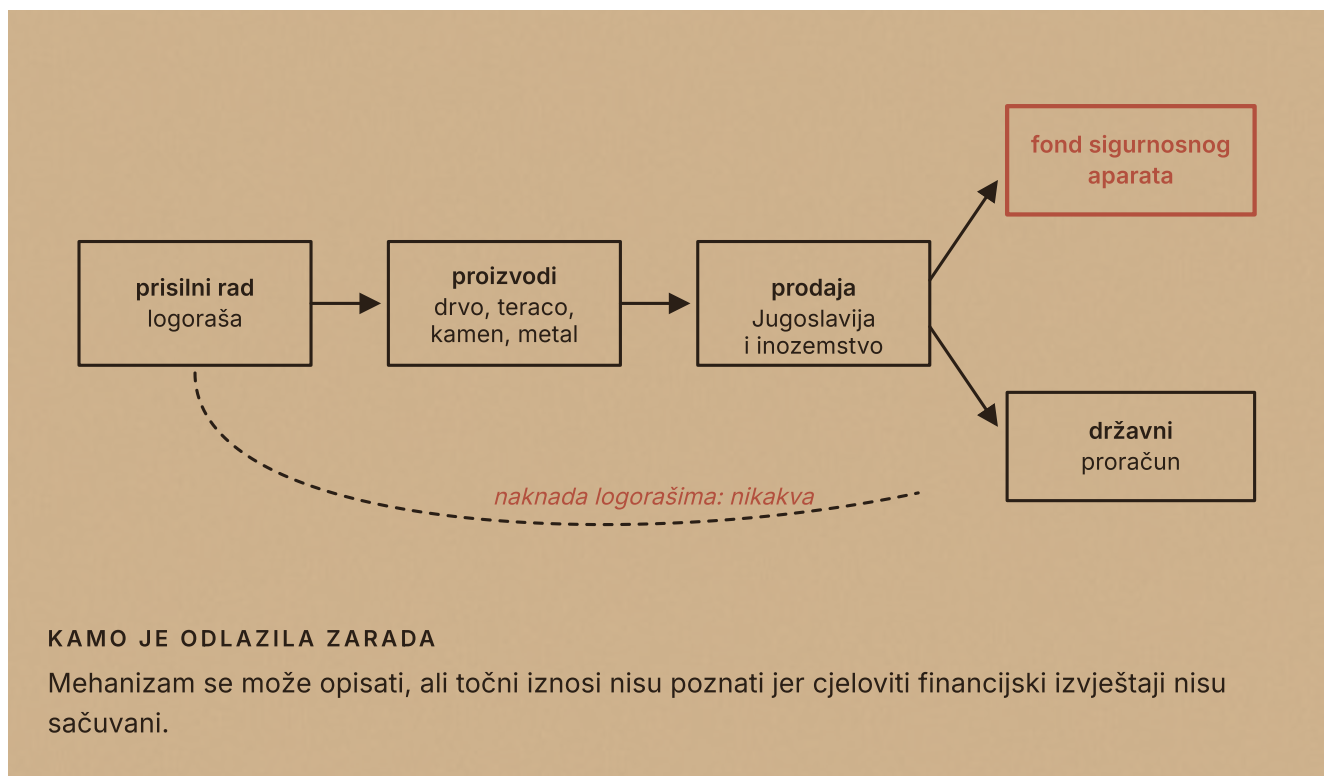
Poduzeće kao paravan i instrument upravljanja

Mnogi proizvodi napravljeni na Golom otoku i Svetom Grguru prodavali su se izvan logora, često i u stranim zemljama. Proizvodi Golog otoka predstavljali su se kao proizvodi poduzeća Mermer.

„Mermer” je izvana djelovao kao uobičajeno poduzeće, no svi njegovi proizvodi nastajali su teškim fizičkim radom čija je glavna svrha, osim profita, bila mučenje logoraša. Unutar njega djelovao je Tehnički biro koji je projektirao i koordinirao gradnju logorskih objekata (upravna zgrada Velike žice, paviljoni i drugi objekti).

Struktura poduzeća koje posluje s drugim poslovnim subjektima postupno se širi i formalizira: **Mermer** (manje poduzeće s ograničenom proizvodnjom) → **Kombinat Mermer** (više pogona i veći opseg poslovanja) → **Kombinat Velebit** (reorganizirana proizvodnja s naglašenim pogonima za drvo i kamen te širim plasmanom, uključujući prodaju izvan Jugoslavije). Proizvodi se pritom plasiraju i na domaće tržište i u inozemstvo.

Zarada Mermera djelomično završava kao interni fond sigurnosnog aparata, a djelomično u državnom proračunu, dok logoraši ne dobivaju naknadu za rad.

Od improviziranog logora do „ekonomskog sustava” (1949.–1956.)

U prvoj fazi (1949.–1950.) rad je usmjeren na podizanje infrastrukture logora: iskrcaj materijala, gradnja baraka, cisterni i pristaništa. Rad je u ovoj fazi najviše posvećen izgradnji logorske infrastrukture.

U drugoj fazi (1950.–1953.), premještanjem u Veliku žicu, rad se reorganizira na „industrijsku” osnovu. Stabiliziraju se tri glavne grane: obrada drva, obrada kamena (kamenolom, teraco) te metalna i mala brodograđevna radionica. Istodobno se nastavlja gradnja paviljona, upravnih zgrada, bolnice i skladišta – formalno kao „rad za Mermer”.

U trećoj fazi (1953.–1956.) proizvodnja ulazi u serijsku fazu. Teraco pločice proizvode se u velikim serijama i plasiraju širom Jugoslavije. Paralelno se razvija pilana te se organizira sječa na Velebitu i transport prema obali i Rijeci – rad izlazi izvan otoka, ali ostaje vezan za logorsko poduzeće i nadzor službi.

Ovdje su faze objašnjene na najvećem, muškom, logoru. Ženski logor ima slične faze, s time da su se proizvodi razlikovali.

Tri vrste rada logoraša

Rad u sustavu Mermera/Velebita može se opisati kroz tri osnovne kategorije.

1) Konstruktivni rad (izgradnja logora). Gradnja paviljona, upravnih zgrada, bolnica, cisterni i pristaništa (logorske infrastrukture).

2) Kazneno-„preodgojni” rad (disciplina i iscrpljivanje). Besmislene radnje (vađenje kamena iz mora pa ponovno vraćanje u more), najteži poslovi u kamenolomu, vađenje pijeska iz mora te rad na buri i izloženosti (za „kažnjene”). Pošumljavanje Golog otoka tako da logoraš tijelom čuva sadnicu od bure ili pravi sjenu tijekom ljetnih vrućina. Svrha je prvenstveno disciplinarna: kontrola i slamanje kroz napor, izloženost i poniženje.

3) Profitni rad (radionice i proizvodnja za tržište). Rad u pilani i preradi drva, izrada teraco pločica i dekorativnih kamenih predmeta, rad u metaloprerađivačkom pogonu i radovi u malom brodogradilištu. Uz radionice, pojedini logoraši rade u administraciji (knjigovodstvo). Rad u pojedinim radionicama i administraciji smatra se povlaštenim, dok većina ostaje na najtežim poslovima u kamenolomu i na gradilištima.

TERACO PLOČICE

Pločice s utisnutim natpisom.

Pločica s utisnutim natpisom.

Ostaci pločica na tlu.

Mermer/Velebit i „nevidljivi proračun” UDBA-e

Cjeloviti godišnji financijski izvještaji za razdoblje 1949.–1956. nisu sačuvani. Dio dokumentacije o poslovanju naknadno je uništen, osobito nakon smjene Aleksandra Rankovića 1966., što otežava precizne izračune.

U literaturi se navodi da UDBA upravlja poduzećem i ključnim internim službama te da prihodi od prodaje drva, teraca i drugih proizvoda djelomice služe kao izvanproračunski fond za operacije i potrebe sigurnosnog aparata. Nakon 1966. spominje se intenzivnije uništavanje financijske građe, što se tumači kao pokušaj brisanja tragova razmjera eksploatacije.

Zbog takvog stanja izvora danas možemo relativno jasno opisati mehanizam, ali teško rekonstruirati točan obujam proizvodnje i ostvarene dobiti.

Brijunski plenum (1. srpnja 1966.) i izostanak odgovornosti

Brijunski plenum (IV. plenum Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije – CK SKJ) održan je 1. srpnja 1966. na Brijunima. Riječ je o sjednici najviših partijskih dužnosnika na kojoj su se donosile odluke s izravnim učinkom na državni aparat. Tada je, pod predsjedanjem Josipa Broza Tita, otvoreno pitanje rada sigurnosnih službi i tzv. „afere prisluškivanja”, nakon čega je Aleksandar Ranković smijenjen, a moć Službe državne sigurnosti (SDB; ranije UDBA – vidi imena Udbe) formalno je ograničena.

U pojedinim navodima i interpretacijama spominje se da su se u tom okviru doticala i pitanja financijske moći sigurnosnog aparata, uključujući zaradu povezanu s Golim otokom te fondove nastale iz prisilnog rada, uz sumnje na malverzacije.

Istodobno se naglašava izostanak ključnih posljedica: nije pokrenut sudski postupak protiv Rankovića, logorski sustav nije sustavno istražen, a ekonomska dimenzija prisilnog rada ostala je izvan političkog i sudskog fokusa. Dodatni problem je tvrdnja da se upravo tada pojačava uništavanje financijske

dokumentacije, što danas otežava rekonstrukciju finansijskih tokova i razmjera „logorske ekonomije“.

Zašto je važno govoriti o zaradi danas?

Rekonstrukcija poduzeća „Mermer“ važna je jer pokazuje dvostruku funkciju logora: političku represiju i plansko gospodarsko iskorištavanje. Razotkriva i kako je sigurnosni aparat mogao stvarati izvanredne fondove izvan uobičajenog nadzora.

“

Govoreći o zaradi, ne govorimo samo o brojkama, nego o sustavu u kojem se prisilni rad političkih zatvorenika pretvara u korist institucija – bez naknade i bez reparacije.

ZAŠTO JE VAŽNO GOVORITI O ZARADI

Napušteni stroj u nekadašnjem pogonu.

POJMOVI

**Aleksandar Ranković
(1909.–1983.)**

Jugoslavenski komunistički političar, dugogodišnji čelnik sigurnosnog aparata (Udbe), bliski Titov suradnik i potpredsjednik SFRJ od 1963. do 1966.

UDBA

Uprava državne bezbednosti – jugoslavenska tajna politička policija zadužena za nadzor i progon stvarnih ili navodnih protivnika režima.

Afera prisluškivanja (1966.)

Optužba da je sigurnosni aparat nezakonito prisluškivao Tita i vrh države; poslužila je kao ključni povod za smjenu Aleksandra Rankovića na Brijunskom plenumu. Sumnje nisu do kraja sudski dokazane u javnom postupku.

Imena Udbe

OZNA je 1946. reorganizirana u UDB/UDBA (Uprava državne bezbednosti, u govoru „Udba”), a nakon 1966. naziv se mijenja u SDB/SDS (Služba državne bezbednosti / sigurnosti).

Smrtnost u informbiroovskom logoru (1949.–1956.)

Prema dokumentu iz Hrvatskog državnog arhiva, za razdoblje informbiroovskog logora (1949.–1956.) zabilježeno je **399 umrlih**. Smrtnost je najviše koncentrirana u ranim godinama sustava, osobito **1950.–1952.**, s vrhuncem **1951.** godine.

Ključne brojke

399

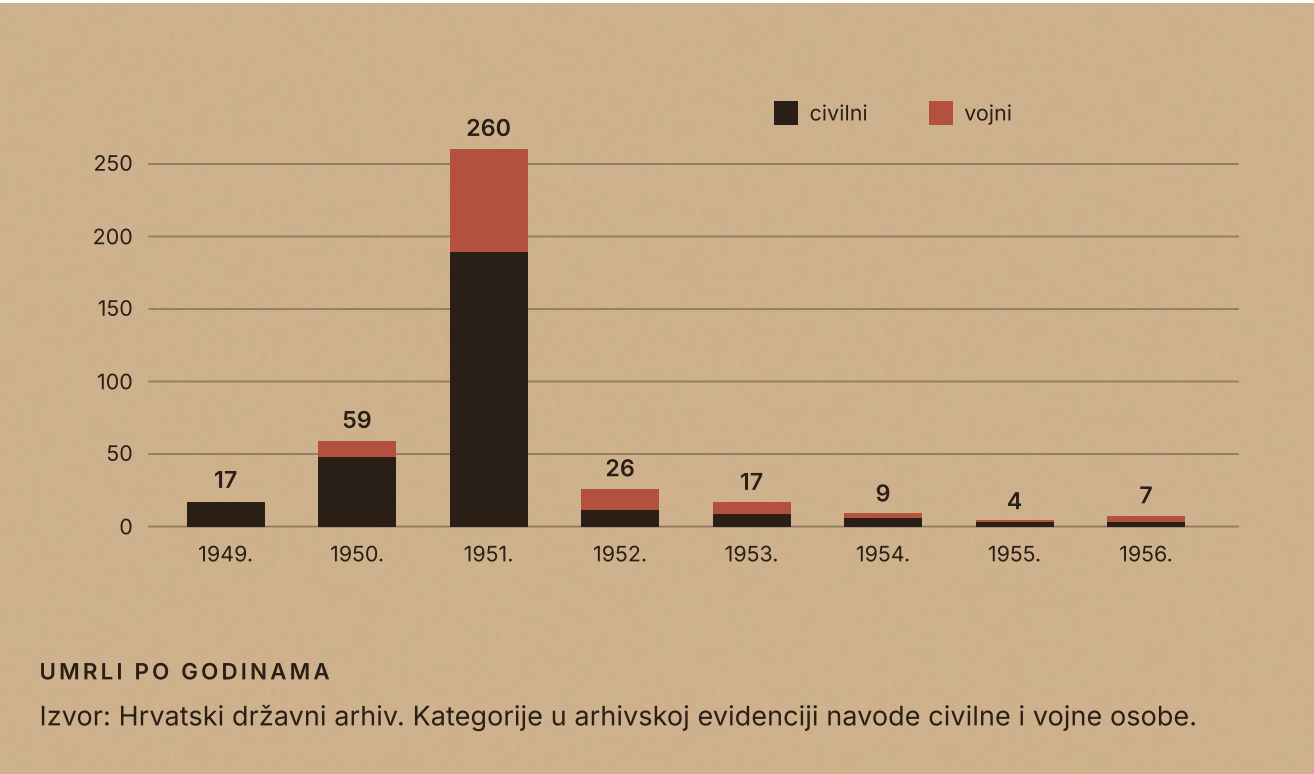
ukupno umrlih, 1949.–1956.

260

umrlih 1951. – više od polovice ukupnog broja

Nakon **1953.** slijedi snažan pad smrtnosti, u širem kontekstu promjena međunarodnih odnosa i smrti Staljina (**5. 3. 1953.**).

Umrli po godinama (HDA)

GODINA	UKUPNO	CIVILNI	VOJNI
1949.	17	17	—
1950.	59	48	11
1951.	260	189	71
1952.	26	12	14
1953.	17	9	8
1954.	9	6	3
1955.	4	3	1
1956.	7	3	4
Ukupno	399	287	112

Od čega se umiralo (1949.–1956.)?

Arhivska tablica ne navodi uzroke smrti, no svjedočanstva i istraživanja upućuju na kombinaciju više čimbenika:

- iscrpljenost i pothranjenost uz teške radove (kamenolom Mermer, gradnja paviljona, luka i putova, radilišta)
- zarazne i kronične bolesti (respiratorne i probavne), uz prenapučenost, loše higijenske uvjete i oskudnu medicinsku skrb
- bolesti izazvane klimatskim ekstremima (ljetne vrućine bez hlada i vode; zimska bura i kiša)
- nasilje i posljedice premlaćivanja, pri čemu su smrti mogle biti administrativno vođene kao „bolest“
- nesreće na radu (kamenolomi, rad na neosiguranim visinama), često evidentirane kao „nesreća na radu“
- samoubojstva i slučajevi označeni kao „pokušaj bijega“; u praksi je obiteljima nerijetko priopćavan općenit uzrok („bolest“)

Kako su zbrinjavana tijela?

Za razdoblje 1949.–1956. u praksi se mogu razlikovati tri obrasca postupanja.

Pokopi na otoku. U ranoj fazi dio umrlih pokapan je na logorskom groblju na Golom otoku. Grobove su kopali zatvorenici pod stražom, a oznake su bile privremene ili anonimne. Prema svjedočanstvima, pojedina su grobna polja kasnije poravnana i zatrpana.

Premještaji na kopnena groblja. Veći dio tijela premještan je na kopnena groblja (Zagreb, Rijeka i drugi gradovi). U dijelu slučajeva, zbog administrativnih okolnosti (npr. neplaćanje grobarine), posmrtni ostaci završavali su u zajedničkim grobnicama, uz ograničeno ili neujednačeno obavješćavanje obitelji.

Neutvrđena grobna mjesta. Zbog tajnosti, neujednačenih upisa i kasnijih preustroja, za dio umrlih nije moguće pouzdano utvrditi gdje su pokopani.

Spomen-obilježje s vijencima na Golom otoku.

POJMOVI

Josif Visarionovič Staljin

Sovjetski komunistički vođa i diktator koji je Sovjetskim Savezom vladao od 1924. (nakon smrti Lenjina) do svoje smrti 1953.

Dvije razine vlasti: Udba i logoraška samouprava

Od osnutka logora 1949. sustav je funkcionirao kao dvostruka piramida vlasti. Uz vidljivu, „klasičnu” upravu postojala je i nevidljiva razina koja je donosila ključne odluke. Pravila je postavljala UDBA, a logor ih je provodio „iznutra”, kroz prisilu i hijerarhiju među zatočenicima.

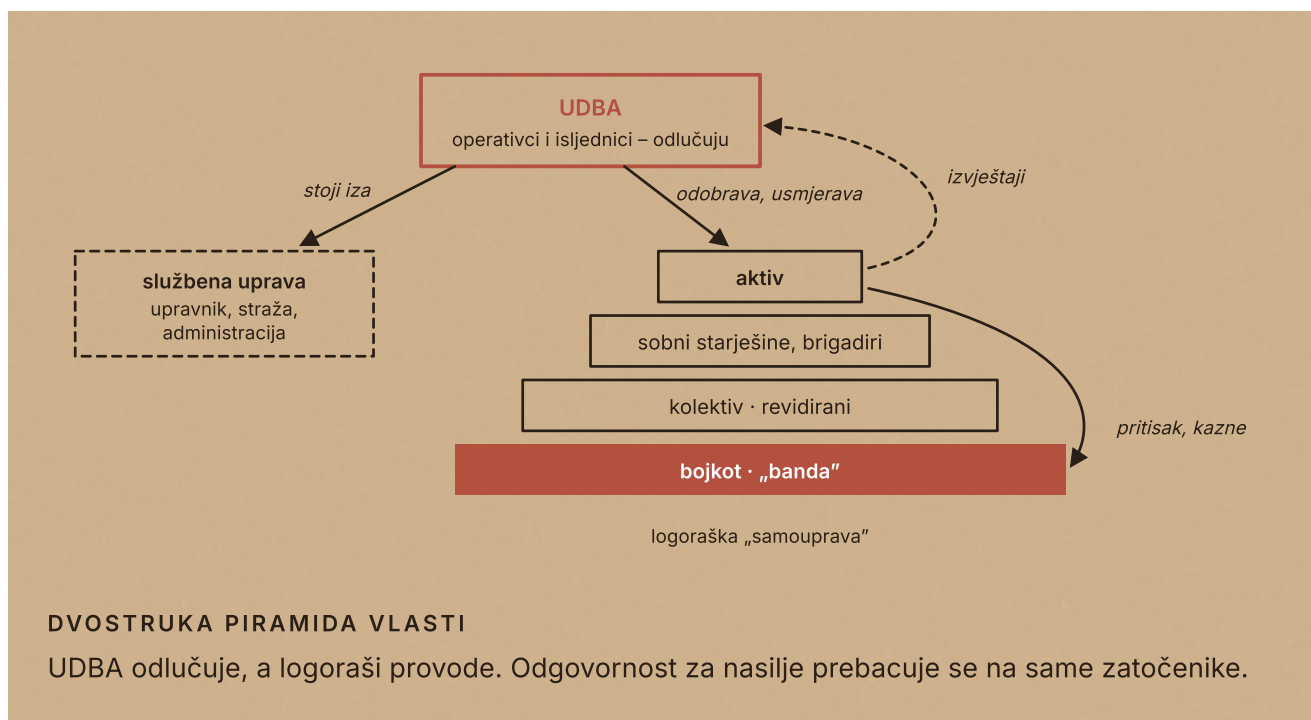
Taj unutarnji sustav bio je izvoran UDB-in „izum” u metodama logorske uprave. Samoupravni preodgoj značio je da kažnjenik svoju „preodgojenost” dokazuje sudjelovanjem u preodgoju drugih, kroz pritiske, nasilje, ucjene, zastrašivanje i ponižavanje.

“

Povjesničari psihijatrije opisali su ga kao „jedinstvenu kulturu nasilja”, kakva se ne susreće u drugim logorima i represivnim sustavima.

SAMOUPRAVNI PREODGOJ

Takav je sustav brzo razorio solidarnost među kažnjenicima i proizveo beskrajn ciklus nasilja, i u muškom i u ženskom logoru.

Nevidljiva, odlučujuća vlast: UDBA

Iza formalne uprave stoji UDBA, preko operativaca zaduženih za ispitivanja, klasifikaciju, „preodgoj” i nadzor. U praksi UDBA odlučuje tko je „revidirani”, a tko ostaje „banda”; tko ulazi u aktiv, tko prelazi u kolektiv i tko pada u bojkot.

UDBA usmjerava i režim kažnjavanja: tko ide na teži rad, u izolaciju ili na batinanje, i pod kojim uvjetima. Bez njezina odobrenja izlazak iz sustava u praksi je teško zamisliv.

Logoraška samouprava: upravljanje pod prisilom

U barakama i na radilištima uspostavljena je logoraška samouprava: mreža funkcija koje obavljaju sami logoraši (sobni starješine, brigadiri, članovi aktiva i dr.). Formalno to izgleda kao „samoupravljanje”, ali bez stvarne autonomije.

Ključna je logika ucjene: logoraš može dobiti bolji položaj samo ako provodi sustav nad drugima. Tko se „ne uklopi”, može biti smijenjen i vraćen u bojkot.

U logoru postoji i policija te JNA koja čuva otok, ali one u manjoj mjeri sudjeluju u svakodnevici logoraša.

Pojmovi hijerarhije: stupnjevi prisile i pristanka

Unutarnji poredak gradi se oko „političkog stava”. Ti pojmovi nisu neutralne oznake, nego praktični koraci kroz koje se upravlja životom u logoru.

„**Banda**” i **bojkot** označavaju dno hijerarhije: one koji nisu „revidirali”. Nad bojkotiranim se provodi potpuni teror: ne smije im se obraćati, pomagati ni sjediti s njima. Dobivaju najteže poslove i obavezno trpe zlostavljanje. Bojkot je istodobno kazna i sredstvo prisile: izlaz je vezan uz prihvaćanje „stajališta”.

Kolektiv je faza nakon bojkota i javnog priznanja „krivnje”. U kolektivu je nasilje često manje otvoreno, ali nadzor traje. Poslovi su lakši i uvjeti stabilniji, moguće su ograničene pogodnosti (paketi, dopisivanje), a očekuje se sudjelovanje u održavanju poretka.

Revidirani su oni za koje je, nakon ispitivanja, zapisnika i javnih istupa, utvrđeno da su prihvatili službenu politiku KPJ i odrekli se IB-a. Tipično dobivaju bolji smještaj i lakše poslove, mogu napredovati i povećavaju šanse za ulazak u kolektiv i puštanje na slobodu.

Aktiv je politička jezgra logora: revidirani koji preuzimaju „politički rad” i postaju ključna karika samouprave. Aktiv vodi političke sastanke, usmjerava kritike i napade na „nepouzdane”, predlaže tko izlazi iz bojkota i tko se vraća „na dno”, te piše i prenosi izvještaje UDBA-i. To je produžena ruka UDBA-e s realnim utjecajem na sudbine drugih.

Što u logoru znači „uprava”

Na Golom otoku riječ „uprava” u praksi pokriva dvije razine.

Prva je **uprava logoraša** – samouprava u barakama i brigadama: sobni starješina (red i „politička atmosfera”), brigadir i voditelji radova (norma i disciplina), članovi aktiva (politički nadzor i izvještavanje) te zaduženi za prehranu i raspodjelu poslova. Kandidature odobrava Udba, a odgovornost

za nasilje (špaliri, poniženja, iznuđivanje „stajališta“) često se prebacuje na logoraše.

Druga je **uprava UDBA-e i službenog aparata**: operativci UDBA-e, uz upravnika, stražu i administraciju, odlučuju o internaciji i trajanju boravka, klasifikaciji (tko je „tvrdi“, tko „na putu revidiranja“, tko može u aktiv), režimu (bojkot, paketi, dopisivanje, premještaji) i puštanju.

Isljednik / isljednica

Isljednik je politički istražitelj UDBA-e. Kroz razgovore, zapisnike i „dopune“ povezuje logor s državnim aparatom sigurnosti: usmjerava klasifikaciju (revidirani / bojkot / aktiv), definira „krivnju“ i prati „napredak“. Gotovo svaki logoraš prolazi barem jedan isljednički razgovor tijekom boravka, a ton i pritisak isljednika mogu se mijenjati ovisno o širim političkim okolnostima.

POJMOVI

UDBA	Uprava državne bezbednosti – jugoslavenska tajna politička policija zadužena za nadzor i progon stvarnih ili navodnih protivnika režima.
JNA	Jugoslavenska narodna armija – službeni naziv vojske Jugoslavije.
Bojkot	Dno logorske hijerarhije i kazna u isti mah: bojkotirani su nosili oznake, s njima se nije smjelo razgovarati, a smjeli su se nekažnjeno tući.
KPJ	Komunistička partija Jugoslavije.
Ibeovska krivnja	Stvarna ili navodna pripadnost informbiroovskoj struji, odnosno podrška Rezoluciji Informbiroa ili suprotstavljanje Titovu režimu, zbog čega je osoba bila označena kao ibeovac.

Aktiv

Politička jezgra logoraške samouprave: revidirani logoraši koji vode sastanke, usmjeravaju napade na „nepouzdane” i izvještavaju UDBA-u.

Isljednik

Politički istražitelj UDBA-e u logoru. Kroz razgovore i zapisnike određivao je „krivnju” i pratio „napredak” logoraša.

Povratak „bivših ljudi”

Za većinu povratnika s Golog otoka i Svetog Grgura sloboda nije značila stvarni povratak u normalnost. U društvu 1950-ih i 1960-ih ostajali su politički obilježeni kao „bivši ljudi”: sumnjivi, izolirani i lako odstranjivi. U mnogim sredinama dočekivale su ih šutnja, strah i izbjegavanje, a stigma je često zahvaćala i cijelu obitelj.

Uvjeti izlaska: „revidiranje” i dopuna zapisnika

Oslobađanje se rijetko doživljavalo kao jednostavno „odsluženje kazne”. U praksi je često uključivalo:

- prihvaćanje optužbi UDBA-e i „dopunu zapisnika” (spominjanje svih potencijalnih državnih neprijatelja na slobodi te navođenje svih osobnih neprijateljskih radnji)
- izlazak iz položaja bojkotiranog kažnjenika (najnižeg hijerarhijskog statusa logoraša) kroz revidiranje stava (logoraš se trudi dokazati lojalnost UDBA-i)
- ulazak u logorski aktiv (udruženje logoraša koji se trude dokazati lojalnost UDBA-i) kao znak „rehabilitacije”
- pristanak na potpunu suradnju s UDBA-om te na nastavak nadzora UDBA-e na slobodi

Nadzor nakon povratka: razgovori, zadaci i autocenzura

Po povratku je dio bivših logoraša dobivao „zadatke” ili očekivanja: da se javljaju lokalnoj UDBA-i, da prate raspoloženje u okolini i prenose informacije o drugim povratnicima. I kad nije bilo formalnog „zadatka”, povremeni pozivi na „razgovore” održavali su osjećaj stalne provjere.

“

Logor nije završio izlaskom s otoka.

KAKO SU OPISIVALI MNOGI POVRATNICI

Mnogi su opisivali da logor nije završio izlaskom s otoka, teror se preselio u svakodnevicu kroz pozive, ispitivanja i osjećaj da svaka riječ može postati dokaz protiv njih. U takvoj atmosferi širio se oprez: ljudi su izbjegavali javni kontakt, bojali se povezivanja s „informbiroovcem”, a povratnici su često živjeli pod pritiskom tišine i samoizolacije.

Zapošljavanje i školovanje: kontrola ispod površine

Zaposlenje je često bilo „test rehabilitacije”. Iako su mnogi bili internirani administrativnom mjerom (bez klasične sudske presude), stigma je u praksi djelovala kao neformalna zabrana zapošljavanja. Poduzeća nisu zapošljavala ljude sa sumnjivim biografijama.

Tipični obrasci:

- nemogućnost povratka na prijašnje kvalificirane poslove
- raspoređivanje na niže, često fizičke poslove
- prekinuti studiji i otežan nastavak školovanja, iako je dio logoraša ipak uspio dovršiti obrazovanje

Obitelj kao produžetak kazne

Pritisak nije pogađao samo logoraša. Tijekom internacije obitelji su mogle biti izložene poniženju i ucjenama: očekivanju da se partner(ica) razvede i javno odrekne logoraša, gubitku prava na mjere socijalne pomoći, diskriminaciji djece i širenju straha u rodbini. U nekim slučajevima obitelji nisu imale pouzdanu informaciju gdje je zatočenik i je li živ.

Po povratku obitelj često ulazi u razdoblje „normalnosti” koja je samo privid. Mnogi logoraši o logoru nisu govorili ni najbližima – iz straha, srama ili želje da obitelj zaštite.

Opipljive posljedice: što se vidjelo na tijelu i u ponašanju

Bližnji su mogli primijetiti:

- nagli gubitak tjelesne mase i iscrpljenost
- trajne ozljede ekstremiteta i poteškoće u kretanju
- gubitak zubi i vidljive posljedice loše higijene i nasilja
- ožiljke (od rada, ozljeda i kažnjavanja)
- poremećaje spavanja (vikanje u snu, noćne more)
- odavanje alkoholu
- depresivne faze, nagle promjene raspoloženja i fobije (npr. strah od ljudi i mraka)

Politička šutnja i „apolitičnost” kao strategija preživljavanja

Izveštaji sigurnosnog aparata (UDBA-e) bilježili su pasivnost povratnika: izbjegavanje društvenih organizacija, oprez u kontaktima i upozoravanje drugih na šutnju. Za mnoge je iskustvo logora značilo konačan prekid s politikom.

U osjetljivim trenucima (npr. posjeti važnih državnika ili diplomatskih delegacija) bivši logoraši u praksi su mogli biti dodatno ograničeni: pozivi na razgovore, zabrane kretanja ili drugi oblici „preventivnog” nadzora.

Od 1990-ih: kasno priznanje i nejednaka prava

Promjene početkom 1990-ih otvorile su prostor za javno govorenje o represiji i osnivanje udruga. No priznanje i obeštećenje nisu bili automatski. Status političkog zatvorenika često se ostvarivao kroz pojedinačne postupke: prijave, dokazivanje i suočavanje s nedostatnim arhivima.

Česti problemi:

- nepotpuna dokumentacija i spori postupci
- neujednačena praksa priznanja i naknada
- troškovi i iscrpljujući sudski procesi za one koji su tražili formalnu rehabilitaciju

POJMOVI

UDBA	Uprava državne bezbednosti – jugoslavenska tajna politička policija zadužena za nadzor i progon stvarnih ili navodnih protivnika režima.
Revidiranje stava	Javno „pokajanje” za stavove koje je UDBA proglasila protudržavnima i pristanak na suradnju s UDBA-om. Bio je uvjet napretka u logorskoj hijerarhiji.
Aktiv	Politička jezgra logoraške samouprave: revidirani logoraši koji vode sastanke, usmjeravaju napade na „nepouz dane” i izvještavaju UDBA-u.

Kraj informbiroovskog logora i kasnija uporaba prostora (1955.–1992.)

Informbiroovski logor na Golom otoku i Svetom Grguru prestaje djelovati sredinom 1950-ih. Gašenje se odvija u kontekstu postupne normalizacije odnosa Jugoslavije i SSSR-a nakon **Beogradske deklaracije (2. lipnja 1955.)** i raspuštanja Informbiroa (1956.).

Sustav administrativne internacije „ibeovaca“ postupno se ukida, a isti se prostor u službenim evidencijama prikazuje kao **preustroj u kazneno-popravnu ustanovu**, koja djeluje do kraja 1988.

Beogradska deklaracija je dokument (zajednička politička izjava) kojim su Jugoslavija i SSSR 1955. označili obnovu i normalizaciju odnosa. To je bio signal smanjenja izvanrednog „sukobnog“ ozračja koje je pratilo informbiroovsko razdoblje, pa se ubrzava zatvaranje te faze represije.

2. 6. 1955.	Beogradska deklaracija – početak normalizacije odnosa
1956.	Raspuštanje logora na Golom otoku; završetak informbiroovskog logorskog režima
1956.–1988.	Goli otok djeluje kao kazneno-popravni dom
20. 7. 1987.	Odluka o ukidanju kazneno-popravnog doma na Golom otoku
31. 12. 1988.	Službeni dan zatvaranja kazneno-popravnog doma

KLJUČNI DATUMI

Kratka vremenska crta od 1955. do 1988.

Kraj informbiroovskog razdoblja (1955.–1956.)

U završnoj fazi promjena se u službenim evidencijama prikazuje kao „preustroj”: sustav internacije osoba povezanih s Informbiroom transformira se u kazneno-popravni dom. Time prestaje model u kojemu su ljudi od 1949. u velikom broju upućivani **administrativnim putem**, bez sudske presude i bez standardnih procesnih jamstava.

Do studenoga 1956. UDBA pušta većinu preostalih zatočenika. Manji dio premješta se u druge ustanove ili ostaje do isteka kazne. Od kraja 1956. prostor se koristi kao kaznionica u okviru „redovnog” zatvorskog sustava.

Kazneno-popravni dom Rab – Goli otok (1956.–1988.)

Nakon 1956. Goli otok i Sveti Grgur uključeni su u sustav Kazneno-popravnog doma Rab, a od 1967. ustanova prelazi u republičku nadležnost SR Hrvatske. Time se prostor bivšeg logora formalno uklapa u redoviti sustav izvršenja kazni.

Kaznionica je primala različite skupine osuđenika: političke zatvorenike novog razdoblja, osobe osuđene za opći kriminalitet i, od 1960-ih, mlađe punoljetne osobe. Uvedeni su različiti režimi nadzora, a iako su službeni naglasci bili na

radu, obrazovanju i obuci, dio svjedočanstava upućuje na nastavak ponižavanja i nasilja.

Zgrade iz razdoblja kaznionice.

Uloga Svetog Grgura

Sveti Grgur djelovao je kao izdvojeni dio istog sustava, pretežno za žene, dok su muškarci uglavnom bili smješteni na Golom otoku.

Ukidanje ustanove (1987.–1988.)

Kazneno-popravni dom ukinut je odlukom republičkih tijela, a zatvoren 31. prosinca 1988. Tada prestaje djelovati i privredna jedinica „Velebit“. Kao razlozi navodili su se društveno-politički, ekonomski i penološki razlozi.

“

Time završava gotovo četrdeset godina lišavanja slobode na Golom otoku i Svetom Grguru.

31. PROSINCA 1988.

Nakon zatvaranja (1988.–1992.)

Nakon ukidanja kaznionice upravljanje Golim otokom prelazi na Općinu Rab, koja pravo korištenja prenosi lokalnim poduzećima radi turističke i gospodarske uporabe. Početkom 1990-ih prestaju nadzor i održavanje, a od 1992. kompleks ostaje bez čuvarske službe. Slijede devastacija, odnošenje opreme i ubrzano propadanje građevina.

Sveti Grgur nakon 1988.

Sveti Grgur ostaje nenastanjen, s vidljivim ostacima logorskih i kaznioničkih zgrada. Danas se promatra i kao mjesto nekadašnje represije i kao izletnička destinacija, ali bez sustavno uređene interpretacije koja bi odgovarala težini lokaliteta.

OSTACI KAZNIONICE

Natpis „Stadion Mladost” iz razdoblja kaznionice.

Napušteni hodnik.

Ostaci namještaja.

Urušeni krov.

POJMOVI

UDBA

Uprava državne bezbednosti – jugoslavenska tajna politička policija zadužena za nadzor i progon stvarnih ili navodnih protivnika režima.

SR Hrvatska

Socijalistička Republika Hrvatska – jedna od šest republika SFR Jugoslavije.

Goli otok danas

Goli otok danas je sezonski posjećen prostor bez stalne muzejske ili memorijalne institucije i bez jedinstvenog upravljanja cjelinom nekadašnjeg logora i kaznionice.

Posjet se najčešće odvija kroz kratke izletničke obilaske, uz fragmentarna tumačenja i malo konteksta o tome *što je* otok bio – i *zašto je* takav kakav jest.

Što posjetitelj zatiče?

Posjetitelj se kreće među ruševinama paviljona i radionica, obraslim putovima i improviziranim turističkim punktovima.

Postoji nekoliko ploča i oznaka, ali nema cjelovitog postava koji bi povezao nastanak logora, režim prisilnog rada, svjedočanstva preživjelih i današnje stanje lokaliteta.

Zašto je Goli otok zapušten?

Zapuštenost je posljedica tri povezana procesa:

- **fizičko propadanje nakon gašenja kaznionice** – prestankom stalnog nadzora i održavanja Goli otok ubrzo se mijenja zbog neodržavanja (urušavanje,

devastacija, česte bure)

- **neriješeni model upravljanja i odgovornosti** – bez jasnog upravitelja i plana prostor ostaje „ničiji” u praksi (vlasnik je Republika Hrvatska, no nije jasno dogovoreno unutar koje je lokalne jedinice Goli otok)
- **prevaga turističke logike nad memorijalnom** – turizam se razvija brže od sustavne interpretacije mjesta stradanja, pa velik broj posjetitelja, bez sustavne zaštite lokaliteta, ugrožava Goli otok

IZMEĐU TURIZMA I PROPADANJA

Napušteni turistički vlakić „Goli otok Excursion”.

Komercijalno fotografiranje među zgradama bivšeg logora.

Urušena unutrašnjost zgrade.

Napuštena zgrada i svijena ograda.

Preventivna zaštita (2016.–2019.) i što se dogodilo poslije

Preventivna zaštita je privremeni režim kojim se kulturno dobro štiti dok se ne izradi stručna podloga i ne odluči o trajnoj zaštiti.

“

Za Goli otok, bez Svetog Grgura, preventivna je zaštita donesena 2016., a istekla je u svibnju 2019., bez donošenja cjelovitog rješenja o trajnoj zaštiti.

STANJE ZAŠTITE

Zašto se tema ne rješava sustavno

U praksi se ponavljaju iste prepreke:

- **financije i organizacija** (preskupi procesi konzervacije, infrastrukture, sigurnosti i stručnih timova); nije dogovorena administrativna lokalna jedinica, a Rab i Lopar vode sudski proces oko Golog otoka
- **sukob komercijalnih i memorijalnih interesa** (stroži režim spomen-područja nužno mijenja dio „izletničkog” modela od kojeg profitira lokalno stanovništvo)
- **politička i simbolička osjetljivost** (otvara pitanja odgovornosti aparata represije i odnosa prema jugoslavenskoj prošlosti)

Zašto je očuvanje u interesu Hrvatske, regije i EU

Hrvatska: riječ je o jednom od ključnih mjesta političke represije 20. stoljeća na hrvatskom prostoru; uređenje bi omogućilo ozbiljno suočavanje s prošlošću, obrazovne programe i istraživački okvir.

Regija (bivša Jugoslavija): zatočenici su dolazili iz svih republika; zajednički pristup smanjuje fragmentaciju sjećanja i revizionizam.

Europska unija: Goli otok pripada europskoj povijesti Hladnog rata i represije; lokalitet ima potencijal postati regionalno središte učenja o zloupotrebi sigurnosnih aparata i ljudskim pravima.

Više o tome zašto je potrebno spomen-područje pročitajte na stranici [Spomen-područje](#).

GOLI OTOK DANAS

Logorski kompleks uz uvalu.

Kamenita obala otoka.

Bunker na obali.

Srušeni stup na obali.

Izbljedjela zidna slika.

Goli otok u europskom „krajoliku logora”

Europa je i prije 1949. poznavala različite logorske sustave: nacističke i fašističke logore, talijanske internacije civila, sovjetski Gulag te poratne logore i internacije. Goli otok u taj krajolik ulazi kasnije, ali s posebnom ulogom: nastaje nakon rata, u razdoblju stabilne državne vlasti, kao unutarnji logor socijalističke države usmjeren protiv vlastitih građana optuženih za političku nepodobnost.

Što je zajedničko većini logora 20. stoljeća

Bez obzira na ideologiju, logorski sustavi često imaju slična obilježja: izolaciju od vanjskog svijeta, prisilni rad, oskudicu hrane i vode, strogu unutarnju hijerarhiju te povlaštene uloge pojedinih zatočenika u održavanju reda i discipline.

Po čemu je Goli otok specifičan

Goli otok razlikuje se ponajprije po tome što je bio poratni logor za vlastite građane, označene kao politički sumnjive. Nije nastao u uvjetima okupacije ili otvorenog rata, nego kao sredstvo unutarnje političke kontrole.

Posebnost Golog otoka bila je i u načinu upravljanja. Sustav je razvijao „samoupravne” metode nadzora, u kojima su pojedini logoraši dobivali

povlašten položaj i sudjelovali u pritisku na druge. U tom su se okviru oblikovali i posebni logorski pojmovi, poput „bande“, „bojkota“ i „revidiranja stava“, koji su bili dio specifičnog jezika i prakse logora.

“

Najizrazitija posebnost bila je logika nasilja „žrtva nad žrtvom“.

PO ČEMU JE GOLI OTOK SPECIFIČAN

Od zatočenika se nije tražila samo poslušnost, nego i aktivno sudjelovanje u ponižavanju i kažnjavanju drugih kao dokaz vlastite lojalnosti. Time nasilje nije bilo samo sredstvo kontrole, nego i mjerilo političke podobnosti.

Kako je taj sustav funkcionirao

Sustav je počivao na hijerarhiji opstanka. „Revidirani“ su mogli dobiti bolji položaj i određenu moć, dok su „nerevidirani“ padali u izolaciju, bojkot i najteže oblike rada i kažnjavanja. Sudjelovanje u pritisku na druge donosilo je lakši položaj, a odbijanje je vodilo novim kaznama. Tako je nasilje postupno postajalo unutarnja norma logoraške zajednice. Mehanizam je detaljno opisan u poglavlju Preodgoj na Golom otoku.

Goli otok u usporedbi s drugim logorima

Kao i drugi logori 20. stoljeća, Goli otok dijelio je osnovna obilježja represivnih sustava: izolaciju, prisilni rad, oskudicu i hijerarhiju. No razlikovao se po tome što je djelovao nakon rata, protiv vlastitih građana, i što je razvio osobito snažan model unutarnje prisile u kojem su sami zatočenici bili pretvarani u instrumente nadzora i nasilja.

Otoci sjevernog Jadrana iz zraka.

POJMOVI

Bojkot

Dno logorske hijerarhije i kazna u isti mah: bojkotirani su nosili oznake, s njima se nije smjelo razgovarati, a smjeli su se nekažnjeno tući.

Revidiranje stava

Javno „pokajanje” za stavove koje je UDBA proglasila protudržavnima i pristanak na suradnju s UDBA-om. Bio je uvjet napretka u logorskoj hijerarhiji.